

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра загальної та вікової психології

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри

_____ Макаренко Н. М.

«_____» _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

«_____» _____ 2024 р.

**ВПЛИВ СТРУКТУРИ СІМ'Ї НА ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКО-
ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ**

Кваліфікаційна робота

студентки групи групи ЗППм-23-1

ступінь вищої освіти магістр

спеціальності 053 Психологія

Антіпової Тетяни Олегівни

Керівник: кандидат психологічних

наук, доцент

Халік Олена Олександрівна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS Кількість балів Голова ЕК _ _

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

я, Аншінова Тетяна Олександрівна,

розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавав(ла) і не одержував(ла) недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомлений(а). Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІМ'Ї ТА БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ.....	7
1. Поняття «сім'я» та «батьківсько-дитячі стосунки» в психологічній літературі.....	7
2. Функціонально-рольова структура сім'ї та її вплив на дитячо- батьківські стосунки.....	11
3. Батьківсько-дитячі стосунки як основа розвитку особистості дитини.....	17
Висновки до розділу I.....	26
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ СІМ'Ї НА ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ.....	28
2.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження.....	28
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	30
Висновки до розділу II.....	44
РОЗДІЛ III. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА З ГАРМОНІЗАЦІЇ СТОСУНКІВ В СИСТЕМІ «БАТЬКИ-ДІТИ».....	46
3.1. Методологічні основи гармонізації батьківсько-дитячих стосунків....	46
3.2. Корекційно-розвивальна програма з гармонізації батьківсько-дитячих стосунків.....	49
Висновки до розділу III.....	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	63

ВСТУП

Актуальність. У сучасному світі сімейні структури зазнають значних змін, що відображається на динаміці та якості взаємодії між батьками і дітьми. Поряд з традиційними повними сім'ями існують неповні сім'ї, розширені сім'ї або сім'ї з нерідними батьками, що створює нові виклики у сфері виховання та емоційного зв'язку.

Дослідження особливостей батьківсько-дитячих стосунків у різних типах сімей є важливим для розуміння їх впливу на емоційний та соціальний розвиток дітей, а також на формування їхньої особистості та психологічного благополуччя. Різні умови у функціонуванні сімей можуть впливати на стиль виховання, емоційну підтримку та взаємодію між членами сім'ї, що своєю чергою відображається на адаптаційних можливостях дитини.

Сім'я була є і об'єктом психологічних досліджень, зокрема в роботах О. Бондарчук, В. Злагодух, Т. Медіни, Н. Смелзер, Н. Погорільської, Л. Помиткіної, Н. Хімченко та ін.; структуру сім'ї та її функціональність вивчали С. Мінухін, С. Вакуленко, Д. Олсон, О. Халік та ін.

У дослідженнях Д. Олсона, К. Сєдих відзначається, що структура сім'ї суттєво впливає на емоційний клімат у ній, на специфіку батьківсько-дитячих стосунків, тому особливо важливим є робота над удосконаленням підходів до психологічної підтримки сімей та розробки програм для корекції батьківсько-дитячих стосунків.

Батьківсько-дитячі стосунки досліджували як зарубіжні психологи Г. П. Лазос, Р. Сельман, А. Рассел, К. Роджерс, Дж. Мізе та К. Біссакер, А. Шліппе, так і вітчизняні психологи Л. Кушнерчук, Т. М. Титаренко, Т. Г. Цуркан та ін. Але незважаючи на існуючі дослідження, ця проблема залишається недостатньо вивченою.

Актуальність проблеми, необхідність поглиблення теоретичних знань у галузі психології сім'ї та батьківсько-дитячих стосунків, а також розробки корекційно-розвивальної програми, спрямованої на гармонізацію батьківсько-

сімейних стосунків, зумовили вибір теми дослідження «Вплив структури сім'ї на особливості батьківсько-дитячих стосунків».

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити вплив структури сім'ї на особливості стосунків між батьками та дітьми, а також розробити корекційно-розвивальну програму з гармонізації цих стосунків.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз психологічної літератури, присвяченої батьківсько-дитячим стосункам та впливові на них структурних особливостей сім'ї.
2. Визначити структурні особливості сімей та їхні психологічні характеристики.
3. Провести емпіричне дослідження батьківсько-дитячих стосунків і проаналізувати їх взаємозв'язок зі структурою сім'ї, скориставшись статистичними методами аналізу даних та інтерпретаційними методами.
4. Розробити корекційно-розвивальну програму з гармонізації батьківсько-дитячих стосунків з урахуванням особливостей структури сім'ї.

Об'єкт дослідження: система батьківсько-дитячих стосунків.

Предмет дослідження: вплив структурних особливостей сім'ї на специфіку стосунків у системі "батьки-діти".

Для вирішення завдань дослідження нами було використано наступні **методи:** методи теоретичного аналізу, порівняння та систематизації наукового матеріалу; емпіричних методи (тестування (опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» Олсона (FACES-3), тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна, методика «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова в модифікації І. Махоніної), анкетування), статистичних методів (коефіцієнт кореляції Пірсона, коефіц. Т-Ст'юдента для зв'язаних вибірок). Статистичні розрахунки були виконані на базі безкоштовного статистичного пакету Jamovi версії 2.5.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання розробленої корекційно-розвивальної програми з гармонізації батьківсько-дитячих стосунків в практиці роботи дитячих та сімейних психологів, психологів, які працюють в закладах дошкільної та шкільної освіти, психологів фондів і громадських організацій різного профілю, метою яких є надання психологічної допомоги населенню та ін.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали теоретичні ідеї системного підходу до дослідження сім'ї А. Шліппе, Й. Швайцера, С. Мінухіна, В. Сатир, ідеї щодо структури сім'ї та її функціональності Д. Олсона, К. Седих, В. Ф. Моргуна, Т.Г. Цуркан, О. О. Халік, теоретичні положення щодо батьківсько-дитячих стосунків та їх гармонізації Т. М. Титаренко, О. Я. Кляпець, Н. О. Чалова, Т. Г. Цуркан, концепції «усвідомленого батьківства» О. Азаркіної, Л. Булгакової, Л. Буніної, Л. Дункан та ін.

Апробація результатів дослідження була здійснена в межах роботи Лабораторії особистісного розвитку кафедри загальної та вікової психології.

Організація і база дослідження. Базою дослідження виступав Криворізький міський центр соціальних служб. Вибірка досліджуваних - клієнти та працівники КМЦСС. Загальна кількість досліджуваних – 40 жіночої статі. Вік респондентів – 25-47 років.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, що містить 65 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 68 сторінок. Робота містить 4 таблиць, 7 рисунків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СІМ'Ї ТА БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

1.1. Поняття «сім'я» та «батьківсько-дитячі стосунки» в психологічній літературі

Сім'я виступає першим соціальним оточенням для дитини відразу після її народження. На думку О. Столярчук, важливість впливу сімейного середовища на розвиток психіки дитини на ранніх стадіях її життя не може бути недооцінена, оскільки кожен аспект соціального та психологічного становища особистості переплетений з вихованням у сім'ї [31, с.4].

Ще від Аристотеля походить думка про невід'ємну роль сім'ї у соціальному житті: з одного боку, у сім'ю вносяться проблеми суспільства, а з іншого – вона впливає на соціальні відносини та характер соціальних процесів. Кожен член сім'ї зберігає свою автономію, а водночас вступає в різноманітні соціальні групи та взаємодіє з державними установами, сусідами та іншими спільнотами, що представляють інтереси сім'ї чи особисті погляди, сформовані в ній [31, с. 8].

За словами Т. Медіни, сім'я виступає як важливий інститут, що в основному впливає на формування культури. Вона не лише виникає з найпростіших природжених емоцій людини, але також є ключовим простором для виробництва та відтворення поколінь, виховання та інституціоналізації особистості [20].

Сім'я впливає на різні аспекти життя суспільства. У її колі формуються генетичні та біологічні основи здоров'я, а також установки щодо його збереження. Сім'я визначає смаки і потреби, впливає на вибір професії та рівень духовних цінностей молодшого покоління. Основи ставлення до старших поколінь закладаються саме в сім'ї, а також вона є місцем першого знайомства з розподілом праці та формами господарської діяльності.

Н. Смелзер пише: "Сім'єю називається основане на кровній спорідненості, шлюбі чи усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю за виховання дітей» [12, с. 35].

А. Г. Харчев вказує на взаємозв'язок між сім'єю та потребами суспільства. Він розглядає сім'ю як конкретну історичну систему взаємодій між подружжям – малу соціальну групу, де члени зв'язані шлюбом, родинними стосунками, спільним побутом та взаємною моральною відповідальністю. Її соціальна необхідність визначається суспільною потребою у фізичному та духовному відтворенні населення [12].

Сім'я, як мала група, має свої особливості. Це включає жорсткі норми взаємовідносин у сім'ї, які визначаються чіткими уявленнями про найбільш доцільний момент для створення родини, правила відносин між членами сім'ї, а також розподіл обов'язків. Також важлива гетерогенність складу сім'ї за статтю та віком, що призводить до різних потреб і цінностей у членів родини. О. Бондарчук вважає, що сімейна група має закритий характер і вимагає конфіденційності у стосунках, а також чіткої регламентації при вступі нових членів та виході зі сім'ї. Не менш важлива є поліфункціональність сім'ї, пов'язана з виконанням численних ролей і аспектів життя, які можуть мати суперечливий характер. Також враховується "історичність", коли досвід дорослих членів сім'ї в їхніх попередніх родинях впливає на їхні стосунки. Важливо визначити також емоційний аспект сімейних відносин [4, с. 4-5].

Аналізуючи сім'ю як соціальний інститут, малу групу та систему взаємин одночасно, І. Трубавіна вказує, що сім'я є соціально-педагогічним інститутом та особливою соціальною системою. Вона виступає як підсистема суспільства і включає в себе інші підсистеми, які представлені членами сім'ї. Сім'я розглядається як невелика соціальна група та основний контактний колектив. Всі ці аспекти дозволяють визначити ознаки сім'ї, такі як шлюбні, міжпоколінні, кровні зв'язки, взаємини між її членами, а також родинні почуття, відчуття безпеки, захищеності, любові та поваги. Сімейний спільний побут і спільне проживання є важливими елементами, а також виконання певних функцій у

суспільстві, права сім'ї в суспільстві та права членів сім'ї в родині, обов'язки членів сім'ї один щодо одного і відповідальність перед суспільством за своїх членів [33].

У наш час сім'я розглядається як основний інститут для соціалізації дитини. Батьківство має соціокультурний характер і визначається системою норм і правил, які встановлені культурою і суспільством. Ці норми регулюють розподіл батьківських обов'язків з догляду та виховання дітей у сім'ї, а також встановлюють зміст ролей та моделі рольової поведінки [1]

В сучасному сімейному контексті ключову роль відіграє батьківство. На думку Л. Буніною, особливу увагу батьки повинні звертати на аспект задоволення потреб дитини. Дослідниця вважає, що відповідне задоволення всіх необхідних потреб, починаючи з перших днів народження, суттєво впливає на розвиток дитини [4, с. 16].

Відповідно до думки більшості дослідників, серед яких Г. П. Лазос, Р. Сельман, А. Рассел та інші, одним з ключових факторів у розвитку та становленні особистості є батьківсько-дитячі стосунки.

Вивчення взаємин між батьками та дітьми є дуже важливим як для розуміння того, як вони впливають на формування особистості дитини, так і для впровадження ефективних методів виховання. Багато визнаних психологічних теорій, таких як психоаналіз, біхевіоризм та гуманістична психологія, приділяють увагу цій проблемі і розглядають відносини між батьками і дітьми як ключовий чинник у розвитку дитини.

Л. Луборський та М. С. Барретт пропонують огляд психоаналізу, зокрема через теорії З. Фрейда та М. Кляйн, що глибоке розуміння впливу ранніх взаємодій між дитиною та її опікунами на формування особистості. Фрейд підкреслював значення несвідомих конфліктів і емоційних зв'язків у дитинстві, які згодом визначають патерни поведінки та стосунків у дорослому віці. Концепція об'єктних стосунків, розвинута М. Кляйн, зосереджується не на біологічних потягах, а на тому, як досвід стосунків з опікунами в дитинстві формує внутрішні уявлення про себе та інших. Прикладом, дорослі, які пережили

занедбання чи знущання в дитинстві, можуть переносити ці почуття на інших через трансфер — очікуючи подібної поведінки від людей, які нагадують їм того неуважного чи жорстокого батька [55].

Біхевіоризм, за дослідженнями М. Ейнсворт, описує сімейні стосунки через поведінкові реакції, яким діти вчаться поведінковим реакціям через взаємодію з опікунами. Представники цього підходу - Б. Вотсон і Б. Ф. Скіннер - підкреслює важливість набутої поведінки та умовного підкріплення у батьківсько-дитячих стосунках, припускаючи, що стабільна прив'язаність є результатом послідовних реакцій батьків на потреби дитини, що формує патерни прив'язаності в майбутньому [43].

Згідно з К. Роджерсом, батьки можуть допомогти дітям досягти ідеального "я", надаючи безумовне позитивне ставлення, яке створює середовище прийняття без умов і вимог. Безумовне позитивне ставлення дозволяє дитині розвивати здорову самооцінку та турботу про себе, на відміну від умовного позитивного ставлення, яке накладає вимоги для прийняття. Роджерс зазначає, що коли людину приймають і цінують, вона розвиває більш турботливе ставлення до себе [60].

Р. Сельман підкреслює, що зв'язки між батьками та дітьми характеризуються розвитком, починаючи з визнання батьків як найвищого авторитету, поступово переходячи до їх ролі орієнтира, що сприяє формуванню взаємних емоційних зв'язків, і завершується здатністю дитини оцінювати ситуацію з точки зору третьої сторони, розуміючи складність батьківської ролі, цінуючи справедливість та визнаючи взаємні потреби й повагу у цих стосунках [63].

А. Рассел, Дж. Мізе та К. Біссакер розглядають дитячо-батьківські стосунки як двонапрямлені і спільно сконструйовані, підкреслюючи активну роль як батьків, так і дитини в контексті взаємозалежної асиметрії, де влада розподілена між двома сторонами, але асиметрично. Цей погляд підкреслює зростаючий вплив дитини в міру їхнього розвитку, змінюючи динаміку у стосунках з часом [61].

Також, Г. П. Лазос зазначає, що дитячо-батьківські взаємини можна розглядати як систему взаємних установок, орієнтацій та очікувань між дітьми та дорослими, яка формується через спільну діяльність та спілкування у сім'ї. Ці взаємини мають особливість у тому, що вони взаємні та сприяють формуванню особистості дитини. Їх характер залежить від трьох факторів: батьків, дитини та культурно-історичного контексту взаємин [18; 19].

Отже, підсумовуючи вищевикладене можна зазначити, що сім'я представляє собою складну соціальну структуру, і тема дитячо-батьківських відносин завжди залишатиметься важливою. Ця тема відіграє значущу роль у розвитку дитини, в рамках якої формується особистість, що в подальшому визначає її індивідуально-психологічні особливості.

1.2. Функціонально-рольова структура сім'ї та її вплив на дитячо-батьківські стосунки

Багато дослідників, зокрема такі як С. Мінухін, С. Вакуленко, Д.Олсон та інші, досліджували функції та структуру сім'ї [7; 41; 42].

Дуже цікавою є концепція циркулярної моделі, яку розробив Д. Олсон. Два ключові критерії для визначення типу сімейної структури - це ступінь її єдності та гнучкість, а додатковим параметром є рівень комунікації [41; 42].

Автор виділяє чотири рівні єдності (згуртованості) - об'єднаний, розподілений, розв'язаний та заплутаний, і чотири рівні гнучкості - ригідний, структурований, гнучкий та хаотичний. Крім того, комбінація цих чотирьох рівнів дає можливість описати 16 різних типів сімей з точки зору їх функцій [41; 42].

Д. Олсон виокремлює три типи сімей за їх функціональністю: збалансовані, частково збалансовані і незбалансовані. У своїх дослідженнях автор стверджує, що найбільш ефективними є сімейні системи, які відзначаються середніми рівнями гнучкості та згуртованості. Дослідник також вказує на те, що при створенні сім'ї кожен партнер часто намагається реплікувати структурний

тип, який був характерний для сім'ї своїх батьків, або змінює його на протилежний [41; 42].

Організація сімейного устрою включає в себе склад та кількість членів родини, а також взаємодії між ними. С. Вакуленко вважає, що аналіз структури сім'ї дозволяє визначити, як здійснюється робота сім'ї: хто відповідає за керівництво, а хто за виконання завдань, як розподілені права і обов'язки. Сім'ї можуть мати авторитарну систему, де всі функції контролю зосереджені в руках одного члена, або демократичну, де всі члени рівно беруть участь в управлінні. Також важливо враховувати, як розподілені обов'язки: чи є вони централізованими у одного члена, чи розподілені рівномірно між усіма членами сім'ї [7].

Згідно з думкою Т. Медіни, в сучасному суспільстві найпоширенішою формою сім'ї є та, яка складається з дорослих (чоловіка та дружини, і можливо, батьків) та дітей. Середнім стандартом для такої сім'ї вважається наявність одного-двох дітей [20].

Інститут сім'ї, як пише Л. Драмарецька, є конкретним історичним явищем, який постійно еволюціонує та змінюється під впливом розвитку суспільства та його потреб. Життя сім'ї, історичні форми та її структура визначаються загальними тенденціями змін в розвитку суспільства [14].

Функції сім'ї - це насамперед життєдіяльність родини, пов'язана з задоволенням потреб всіх її членів. Їх можна поділити на основні та додаткові. Виконання сім'єю цих функцій має важливість не лише для її членів, але і для суспільства в цілому. Різні автори виокремлюють різні класифікації функцій сім'ї.

Л. Помиткіна та її співавтори зазначають основні функції, такі як: репродуктивна, виховна, господарчо-побутова, регенеративна, функція духовного спілкування. Нижче коротко розглянемо кожен з них.

- Репродуктивна функція. Заключається у біологічному відтворенні та збереженні потомства, репродуктивному здоров'ї, регуляції та плануванні народжуваності.

- Виховна функція. Полягає у формуванні навичок суспільного життя, соціалізації молодого покоління, передачі новому поколінню суспільних норм та цінностей.
- Господарчо-побутова функція. Полягає у задоволенні фізіологічних та матеріальних потреб всіх членів сім'ї. Це насамперед харчування, підтримання та організація побуту, благоустрій житла, створення домашнього затишку, формування сімейного бюджету.
- Регенеративна функція. Пов'язана з успадкуванням певного соціального статусу, прізвища, майна, сімейних реліквій та цінностей.
- Функція духовного спілкування (або культурна функція). Полягає у задоволенні потреби у сімейному довіллі, сприяє духовному благополуччю, моральному збагаченню, зміцненню дружніх та довірливих стосунків [25].

До додаткових функцій, згідно думки Л. Помиткіної, В. Злагодох, Н. Хімченко та Н. Погорільської можна віднести: психотерапевтичну, сексуально-еротичну та захисну. Нижче розглянемо їх більш детально.

- Психотерапевтична функція. Задовольняє потребу в емпатії, визнанні, психоемоційній підтримці, психологічній захищеності.
- Сексуально-еротична функція. Задовольняє наявні у людини біологічні сексуальні потреби, формує сексуальну культуру, регулює нормативи сексуальної поведінки.
- Захисна функція. Забезпечує економічний, соціальний, фізичний та психологічний захист членів родини [13; 14; 15; 25].

При порушенні функції сім'ї – відбувається порушення прав та свобод одного чи декількох членів сім'ї, створюються ситуації, які можуть призвести до домашнього насильства (емоційного, фізичного чи сексуального) [18; 20].

Проаналізувавши думки, які висловлювали С. Мінухін, В. Москаленко, С. Мартін та М. Мід, можна виділити ряд основних причин, які можуть спричинити виникнення різних дисфункцій, можна виокремити наступні:

- Сталі суперечки та конфлікти в родині, будь то між батьками та дітьми або між подружжям, негативна атмосфера взаємовідносин. (порушується культурна та виховна функції).
- Недостатній або низький матеріальний стан сім'ї (порушується господарчо-побутова функція).
- Відсутність одного з батьків (порушується виховна, психотерапевтична та господарчо-побутова функція).
- Асоціальна та аморальна поведінка одного або обох батьків (порушується функція духовного спілкування, виховна, регенеративна та сексуально-еротична функція).
- Педагогічна неспроможність батьків, низька обізнаність, недостатній батьківський та виховний потенціал одного або обох батьків (порушується виховна функція, психотерапевтична та господарчо-побутова).
- Порушення психологічних або психічних особливостей батьків (наявність певних виражених акцентуацій характеру, невротичних проявів, конфліктність) [16; 20].

Т. Демиденко, Л. Драмарецька та Т. Дуткевич зазначають, що соціальні зміни в суспільстві в останні роки призвели до виникнення нових соціальних ризиків:

- зниження економічного становища більшості сімей, збільшення зайнятості дорослих у роботі та обов'язках вдома, водночас збільшення безробіття, яке об'єктивно обмежує фінансові можливості сімей. У результаті цього відбувається погіршення якості життя в сім'ях, наростає напруженість у домашньому оточенні, збільшується конфліктність у взаєминах та частішають випадки жорстокого поводження з дітьми;
- збільшення кількості неблагонадійних сімей та сімей, які перебувають в складних життєвих обставинах серед неповних сімей та таких, де батьки мають проблеми з вживанням алкоголю, ведуть аморальний спосіб життя або мають наркотичну залежність;
- батьки з низьким батьківським потенціалом та конфліктні сім'ї;

- сім'ї, які здаються абсолютно стабільними, можуть не відповідати вимогам суспільства у виконанні своїх функцій, хоча ззовні вони можуть виглядати успішно, «фасадно» благополучні родини
- розлучені через війну родини;
- сім'ї де один з батьків має фізичні та/або психологічні травми внаслідок війни [13; 14; 15].

Л. Помиткіна та її співавтори вказують на те, що формування рольової структури сім'ї само по собі впливає на процес становлення сім'ї як соціальної спільноти. Цей процес також включає адаптацію чоловіка та дружини один до одного, а також формування спільного стилю життя [25].

Як зазначають Т. Медіна, Г. Найдьонова та А. Марченко, роль представляє собою узгоджену модель поведінки, яку очікується від особи, що займає певну соціальну та міжособистісну позицію. Вміст і виконання ролі визначаються нормами, тобто правилами, які створені групою і отримали її затвердження; цими правилами необхідно керуватись для ефективної реалізації спільної діяльності групи [20; 21].

О. Столярчук вважає, що мета рольової структури сім'ї полягає в забезпеченні балансу в її функціонуванні [30].

Розподіл ролей в сім'ї представляє собою частину взаємодії в рамках сімейних відносин, яка включає в себе установки, норми і взірці поведінки, що визначають, як одні члени сім'ї ставляться до інших.

Проаналізувавши роботи Т. Говорун та О. Кікінедж можна сказати, що рольові очікування в сім'ї формуються на основі моделей розподілу ролей, таких як традиційна (патріархальна, головенство чоловіка), антитрадиційна (матріархальна, головенство жінки) та егалітарна (однакове залучення обох партнерів). Ці моделі враховують гендерно-рольову різницю [12; 37].

На думку М. Обзорова, для успішного сімейного життя важливо, щоб уявлення про рольову поведінку та очікування ролей у подружжя були взаємозгодженими з прийнятою моделлю, а також щоб ця модель була гнучкою і здатною відповідати поточним потребам сімейного життя [22].

О. Бондарчук вважає, що у кожній сімейній групі існують певні правила, які визначають, хто та як виконує сімейні обов'язки, як зовнішні (пов'язані зі сім'єю) так і внутрішні (індивідуальні, за межами сім'ї). Наприклад, батьківська група визначає рішення, що стосуються дітей. Інші групи відрізняються за статевими, віковими, ціннісними та інтересними характеристиками. Таким чином, члени сім'ї можуть бути частинами кількох різних сімейних груп - батьківської, подружньої, дитячої, чоловічої, жіночої, тощо [4, с. 23].

Як зазначає авторка В. Крамченкова, у сфері подружніх стосунків відрізняють чотири основні ролі: "сексуальний партнер", "друг", "опікун" і "захисник", які задовольняють відповідні потреби, такі як сексуальні, побутові, емоційний зв'язок, теплі відносини, піклування. Характер подружніх відносин значною мірою залежить від взаємодоповнюваності цих ролей (наприклад, якщо один партнер виявляє сильну потребу у захисті, інший може відігравати роль захисника для задоволення цієї потреби) [16; 22; 38].

На думку К. Седих, рольова структура сім'ї в значній мірі визначається основними сімейними цінностями, які змінюються протягом життєвого циклу сім'ї і відображають зміну важливості її функцій. Наприклад, після народження дітей центральне значення в сім'ї надається вихованню, а цінність батьківства стає основною [29].

Проаналізувавши роботи Т. Титаренко та О. Кляпець можна зробити висновок, що несприятливе виконання ролей членами сім'ї може призвести до психотравмуючого впливу як на тих, хто виконує ролі, тих, хто бере участь у їх виконанні, та загалом на всю сім'ю. Цей вплив може бути індивідуальним або сімейним, в залежності від особистості виконавця ролі. У випадку сімейного впливу відбувається порушення в системі "сім'я-оточення". Це проявляється, коли у членів сім'ї формуються спотворені уявлення одне про одного, про себе особисто та сім'ю в цілому. У випадку гармонійного розвитку сім'ї формується адекватне уявлення «Ми», яке включає в себе визначення взаємин між партнерами та батьківсько-дитячих стосунків, узгоджений розподіл ролей та спосіб життя сім'ї [20; 21; 24; 32].

Отже, в сучасному суспільстві, сім'я виступає як основне середовище для формування особистості і основний інститут для психологічної підтримки та виховання. Вона відповідає не тільки за соціальне благополуччя населення, але й за утримання певного способу життя, мислення і взаємин. Протиріччя сімейних ролей та обмежені можливості їх виконання можуть викликати незадоволення особистих потреб членів сім'ї і призводити до рольового перевантаження та конфліктів в сфері взаємовідносин.

1.3. Батьківсько-дитячі стосунки як основа розвитку особистості дитини

Взаємодія між батьками та їхніми дітьми становить суттєвий та складний аспект соціальних відносин. Цей взаємодіяльний процес відзначається великим впливом на формування та розвиток особистості дитини, а також на взаємини в сімейному оточенні та на більш широкі соціальні динаміки. Розуміння впливу стилів поведінки батьків та їхньої взаємодії з дітьми стає ключовим елементом в рамках сучасних наукових досліджень у галузі психології та соціології. У даному контексті дослідження різновидів батьківсько-дитячих відносин сприяє глибшому розумінню факторів, які впливають на цю взаємодію, та вказує на можливості покращення якості сімейного життя.

Батьківська роль в житті людини є надзвичайно важливою та складною. Батьки відіграють ключову роль у формуванні та розвитку своїх дітей, сприяючи їхньому вихованню та створюючи комфортні умови для зростання та розвитку. Вивчення цієї теми займалися такі дослідники, як О. Духнович, Н. Лубенець, А. Макаренко, С. Русова, Ю. Гіппенрейтер, Е. Ейдемільер, О. Сидоренко, Е. Юстицькіс та інші. Глибоке розуміння батьківсько-дитячих відносин дозволяє детально проаналізувати вплив батьківства на розвиток дитини і надає батькам можливість виховувати своїх дітей ефективним способом. Але, незважаючи на досить високий та сталий інтерес до цієї теми зміст самого поняття «батьківсько-дитячі взаємини» остаточно не визачений.

У наукових дослідженнях Р. Ерскін, М. Кокс, В. Ламмерс аналізується взаємодія між батьками та дітьми, а також вплив цієї взаємодії на розвиток дитини та взаємини між ними [43]. Досліджуються різноманітні аспекти, такі як стиль виховання батьків, способи їхньої комунікації з дітьми, взаємини всередині родини та їх вплив на психічний розвиток

Висновки наукових досліджень А. Маслоу, Г. Оллпорта, К. Роджерса та інших свідчать про те, що якість взаємин батьків може має суттєвий вплив на різні аспекти розвитку дитини, включаючи її поведінку, самопочуття та психічне здоров'я. Тому важливо акцентувати увагу на позитивних та взаєморозуміючих відносинах між батьками та дітьми, які визначають основу успішного становлення дитини та формування її здорової особистості [25, с. 236; 43].

Аналізуючи дослідження Г. А. Холдена та Л. А. Едвардса, можна зробити висновок, що вивчення стосунків між батьками та дітьми акцентує на важливих аспектах, таких як батьківські установки та позиції. Термін "батьківська позиція" використовується для висловлення взаємозалежності між батьком і дитиною, охоплюючи суб'єктивно-оцінні уявлення про дитину, спосіб спілкування та характер впливу. Зазвичай, батьківське ставлення розглядається як сукупність емоційного, когнітивного і поведінкового компонентів, які не є сталими і можуть змінюватися на основі як внутрішніх рефлексій, так і зовнішніх обставин, таких як поведінка дитини та зміни в житті. У вітчизняній літературі, терміни "батьківська позиція" і "батьківська установка" вживаються синонімічними щодо характеристики відносин батьків і дітей, інакше кажучи, вони вказують на різний ступінь усвідомленості цих відносин [27].

Як зазначає С. Жигалін, батьківська позиція визначається як цілісне утворення, яке відтіняє реальний напрямок виховної діяльності батьків, ґрунтуючись на їхніх мотивах виховання. Оптимальна батьківська позиція має кілька ключових рис, таких як адекватність (прийняття індивідуальних особливостей дитини), динамічність (готовність і бажання змінювати форми та методи взаємодії з дітьми) та прогностичність (здатність батьків передбачати майбутній розвиток своєї дитини та встановлювати відповідні взаємодії) [45].

Багато дослідників, зокрема Е. Еріксон, М. Клейн, Д. Винникотт, Дж. Боулбі та М. Ейнсворт в процесі вивчення проблеми дитячо-батьківських відносин дійшли до висновків, що вплив взаємин між батьками та дітьми на розвиток і поведінку дитини є дуже суттєвим. Діти, які насолоджуються підтримкою та відкритими взаєминами з батьками, можуть досягати більш успішного розвитку емоційної стійкості, підвищення самооцінки та формування соціальних навичок. З іншого боку, діти, що перебувають у негативних батьківських відносинах, можуть стикатися з труднощами у регулюванні емоцій, формуванні поведінки та взаємодії з іншими людьми. [10; 45; 47]

Згідно з О. Бондарчук, взаємини між дітьми та батьками є основними для сучасної родини і є результатом взаємодії між ними. Вони виникають внаслідок внутрішньосімейних зв'язків і мають значний вплив на соціальну підготовку дитини [4].

Один з основних напрямків у вивченні стосунків між батьками та дітьми - це аналіз різних типів поведінки батьків та їх впливу на поведінку та розвиток дітей. Дослідження цього напрямку включають аналіз клімату емоційних відносин в сім'ї, рівень контролю та дисципліни, а також якості взаємовідносин та взаєморозуміння між батьками та дітьми [19; 46; 63]. Інші дослідження спрямовані на вивчення впливу різних факторів на батьківсько-дитячі відносини, таких як національні та культурні особливості, гендерні ролі, економічний та соціальний статус сім'ї [1; 22; 14; 61]. Також велике значення має аналіз взаємозв'язку між батьківськими відносинами та психічним здоров'ям дітей, включаючи депресію та тривожність.

Аналізуючи результати наукових досліджень таких вчених, А. Адлера, Д. Олсона та К. Роджерса можна виділити чотири типи стилів виховання:

- Авторитетне виховання (тепла та тверда особистість);
- Авторитарне/контролююче виховання (незначно тепла/дуже контролююча особистість);
- Вседозвольне/поблажливе виховання (доброзичлива та невимоглива особистість);

- Незаангажоване батьківство/нехтування (не тепла та невимоглива особистість) [6; 7; 43; 45].

Авторитетне виховання. Такий тип виховання спонукає дітей бути незалежними, але встановлює певні рамки та обмеження для контролю їхніх дій. Враховує точку зору дитини, дозволяє брати участь у дискусіях та дебатах з дітьми. Батьки, що дотримуються такого стилю виховання враховують точку зору дитини, виховують чутливо, проте можуть застосовувати покарання, коли це потрібно, щоб правильно сформувати характер дитини. Вони не використовують фраз-наказів без пояснень необхідності та наслідків тих чи інших дій. Результатом такого стилю виховання може стати здоровий розвиток, самостійна дитина в межах батьківського контролю, яка дотримується установок, приписів і правил, але має власну думку та знає про наслідки своїх дій, усвідомлює відповідальність за прийняті рішення. [6; 7; 8]

Відповідно до інформації, наданої Американською психологічною асоціацією (АРА), батьки, які користуються авторитетним підходом виховують, виявляють чутливість і підтримку щодо своїх дітей, при цьому встановлюючи жорсткі обмеження. Діти, які виховуються у такому середовищі, мають тенденцію бути доброзичливими, енергійними, позитивними, впевненими в собі, самодисциплінованими, цікавими, спрямованими на співпрацю та орієнтованими на досягнення" [59].

Авторитарне/контролююче виховання. Батьки застосовують суворі дисциплінарні заходи в обмежувальному, каральному стилі. Не прислухаються до точки зору дитини, не слухають пояснень та аргументів. Діти, на їхню думку, повинні беззаперечно приймати накази батьків. Панує домінуюче ставлення до дитини. Діти стають досить ворожими, мають обмежені навички прийняття рішень та розв'язання проблем. Результатом такого стилю виховання може стати непокірна, залежна від чужої думки особистість, яка може виявляти явну або мати придушену агресію [6; 7; 8; 9].

Н. Кушнерчук вважає, що авторитарна поведінка батьків ускладнює розуміння дитиною їх правил та вимог [17].

Вседозволене/поблажливе виховання. Участь батьків у вихованні досить пасивна. Батьки не кажуть «ні», не мають постійних, чітко встановлених меж та правил. Батьки не беруть участі в активному батьківстві для формування майбутнього дітей, займають досить пасивну позицію. Батьки звичайно реагують на потреби дітей, мають з ними дружні та довірливі стосунки. Але, в свою чергу, відсутність рамок та кордонів, вседозволеність та відсутність авторитету може принести більше школи, ніж користі в довгостроковій перспективі. У цьому стилі батьківства батьки проявляють велику доброту, але виявляються дуже м'якими. Діти, які виростають у такому середовищі, часто характеризуються імпульсивністю, бунтарством, відсутністю цілей, владолюбством та агресивністю. Вони можуть мати низький рівень впевненості у собі, самоконтролю та досягнень [8; 9].

На думку Д. Бомрінд, батьки, які проявляють надмірну ліберальність, настільки поглиблюються в виявленні "абсолютної любові", що забувають виконувати основні батьківські обов'язки, зокрема такі, як встановлення обмежень для своїх дітей. Це призводить до того, що діти таких батьків часто виявляють надмірну імпульсивність, не вміють адекватно себе поводити у відносинах з іншими людьми [46].

Незалучене/занедбане батьківство. Між батьками та дітьми при такому стилі виховання мало взаємодії. Батьки не залучені до задоволення потреб дітей і не беруть участі у житті дитини в школі чи в її спілкуванні з однолітками. Батьки не хочуть турбуватися про дітей. Часто в таких родинах існує проблема алко- або наркозалежностей батьків, можливо вони мають психічні розлади. Цей стиль батьківства характеризується великим рівнем свободи для дітей, і він не включає в себе жодних конкретних очікувань або обмежень. Батьки можуть свідомо утримуватися від активної участі в житті своїх дітей або бути враженими тим, як взагалі відігравати роль батьківства. Таким чином, діти фактично залишаються самі з собою, вирішуючи, як виховувати себе [9].

Досить цікавими є висновки дослідження А. Расела. Дослідник розкриває різницю в батьківських стилях в залежності від статевих особливостей: матері

частіше використовують авторитетний стиль, тоді як батьки більше схильні до авторитарного чи поблажливого стилю. Авторитарний підхід більше характерний для батьків хлопчиків, в той час як авторитетний стиль більше властивий батькам дівчаток [46].

Проаналізувавши роботи та дослідження Д. Віннікот, З. Фрейда, Дж. Боулбі та інших вітчизняних та зарубіжних дослідників можна виділити шість основних способів впливу, які виявляють особистості батьків на формування особистості дитини. У кожному випадку дитина втрачає частину своєї істинної індивідуальності, оскільки наслідує або реагує на вплив батьків. Нижче наведемо ці способи впливу, коротко охарактеризувавши їхні наслідки для становлення індивідуальності та власної ідентичності дитини.

1. Імітація (наслідування). Діти повторюють поведінку своїх батьків, навіть несвідомо переймаючи їхні взаємини та емоції. Якщо дитина спостерігає, як мати критично оцінює себе, постійно говорить про недосконалу зовнішність або зайву вагу, вона почне наслідувати цю самокритичну поведінку. Також вона почне шукати в собі недоліки, подібно до матері. Або навпаки, діти також можуть переймати впевненість у собі від матері. Дитина, що бачить свого батька як сердитого та агресивного, може наслідувати його гнів та конфліктну поведінку на дитячому майданчику. З іншого боку, якщо вона спостерігає за добрим татом, який допомагає іншим, вона також розвиватиме подібне ставлення до оточуючих [55].

2. Ідентифікація (співзначення) - це більш глибоке явище, ніж імітація. Це не просто копіювання батьківської поведінки. Його особливість полягає в тому, що дитина асоціює себе зі своїми батьками на рівні поглядів, відносин і почуттів - в будь-якій ситуації. Наприклад, якщо батько відомий своєю консервативністю, одягається у класичному стилі, пишається військовою дисципліною, дитина може адаптувати ці погляди, аж навіть вибрати для себе партнера, який нагадує її батька. Така дитина повністю відчуває себе частиною світу батьків і може втратити власну ідентичність, яка може суттєво відрізнятись

від батьківської. Співзначення означає відтворення власних поглядів та поведінки на основі батьківських [55].

3. Протилежна реакція - це форма поведінки, яка повністю протилежна тому, як поводяться батьки. Це явище частіше спостерігається серед підлітків, хоча може виявлятися і впродовж усього життя. Наприклад, якщо батько відзначається великою релігійністю, його дитина може стати бунтаркою, що вважає себе атеїсткою та відмовляється від участі в церковних обрядах. Або, якщо батько дуже пильно дотримується порядку і чистоти, його дитина, навпаки, може проявляти байдужість до порядку в житлі, особистому житті та роботі. Пробуючи знайти свою ідентичність, дитина може намагатися бути абсолютно відмінною від своїх батьків, іноді втрачаючи з поля зору свої власні унікальні риси та життєві цінності [55].

4. Утрата (порушення). Коли маленькій дитині відмовляють в основних біологічних потребах, і вона стикається з відсутністю тісного зв'язку з матір'ю, браком батьківського виховання, недоліком уваги, або використанням занадто суворої або занадто лагідної стратегії дисципліни, це може призвести до різних труднощів у подальшому житті. Ці втрати можуть сприяти розвитку розладів харчової поведінки (наприклад, анорексії, булімії чи переїдання), залежності від наркотиків, сексуальних розладів чи емоційних вибухів, через які дитина намагається компенсувати втрати, привернути до себе увагу та здобути любов та підтримку. У кожного були різні втрати, але найбільш сильні з них можуть залишити порожнечу в психіці людини, яку важко заповнити [51].

5. Проекція (відображення). Проекція виникає, коли люди неправильно сприймають свої внутрішні думки та почуття як вплив зовнішніх факторів. Наприклад, якщо батько називає одну зі своїх доньок красивою, а іншу розумною, дитина може помилково вважати, що вона не відповідає стандартам краси чи розуму. У разі, коли батько рідко буває вдома через те, що працює на двох роботах, щоб забезпечити сім'ю, дитина може помилково вважати, що батько не любить її. Діти часто роблять невірні висновки про себе і своє життя,

реагуючи на слова або дії батьків, навіть якщо ті намагалися нічого поганого не сказати. Ця тенденція може бути виявлена лише через відкрите спілкування [55].

6. Прихильність (підтримка) - це нормальна поведінка, яка є біологічно обґрунтованою для малюка або маленької дитини. Проте, якщо батьки не можуть дозволити своєму підлітку розвиватися автономно і надати йому можливість самостійності, це може завдати шкоди його розвитку. Дитина може стати невпевненою й не вірити у свої внутрішні ресурси для того, щоб впоратися з викликами життя, коли вона стане дорослою. Наприклад, мама студентки може кожен день керувати тим, як її донька одягається і як проводить свій час. Такий материнський контроль та залежність можуть призвести до того, що дитина почне мало довіряти власним думкам і почуттям. Однак добре налаштовані батьки розуміють, коли варто дати дитині свободу, а коли потрібно трошки підтримати, сприяючи розвитку у ній почуття самостійності [51].

Щоб правильно зрозуміти, як саме батьки впливають на свою дитину, важливо спочатку зрозуміти власне ставлення батьків до себе, рівень самокритики та позитивні емоції, які вони передають дитині під час щоденного спілкування.

О. Булгакова, О. Азаркіна, Л. Буніна та інші дослідники доводять, що сприйняття та ставлення батьків до своєї дитини залежать від різноманітних чинників, серед яких лише деякі прямо пов'язані з особливостями самої дитини. Таким чином, на відносини між батьками і дітьми впливають [5; 6; 7]:

1. Досвід власного дитинства. Він впливає на формування взаємин у власній сім'ї, коли люди стають дорослими. Зазвичай вони неусвідомлено моделюють відносини, які виникли в їхній родині в дитинстві, також повторюють, іноді безсвідомо, ті проблеми, які залишилися невирішеними у їхньому дитинстві [6].

2. Нереалізовані потреби батьків. Деякі батьки, зокрема матері, можуть зробити виховання основною сферою своєї діяльності та сенсом життя. У такому випадку їхні нереалізовані потреби виявляються в основному через відносини з власною дитиною, яка стає головним джерелом задоволення цих потреб. Однак

з часом, коли діти дорослішають, вони природно віддаляються від батьків, знаходячи важливість у відносинах з іншими людьми. Батьки можуть сприймати це як загрозу своєму благополуччю, що може призвести до того, що вони неусвідомлено заважатимуть встановленню дитиною тісних контактів за межами родини. Такий підхід може виявитися в тому, що батьки прагнуть брати участь у всіх аспектах життя дитини, виражають сильне засмучення, якщо та не бажає ділитися своїми думками і почуттями, і, фактично, не визнають право дитини на власний внутрішній світ [6].

3. Особистісні особливості батьків. Вони можуть виявитися одним з ключових факторів, впливаючи на їхнє сприйняття та відношення до дитини. Хоча для багатьох батьків може бути важко самотійно визначити вплив своїх особистісних особливостей, але за допомогою освоєння певних навичок чи підтримки фахівця можна усвідомити наявність конкретних рис і їх вплив на сприйняття власної дитини [7].

4. Стосунки батьків між собою. Взаємини між батьками можуть впливати на сприйняття та ставлення до дитини, особливо якщо її характеристики нагадують ті аспекти, які б батькам хотілося б видалити з пам'яті або які нанесли їм рани. В таких випадках батько може сприймати характеристики дитини, унаслідок яких згадуються подібні образи чи травми, зовсім інакше, особливо якщо ці характеристики дитини відповідають іншому біологічному батькові. Це явище часто лежить в основі невдоволення розведених батьків, але дорослі з часом усвідомлюють справжню причину цього неприйняття. Важливо розуміти, що спроби "перевиховувати" чи "боротися" з недоліками дитини фактично можуть вести до конфлікту з колишнім партнером, але це відбувається на шкоду самої дитини, яка не заслуговує на те, щоб страждати через рішення своїх батьків щодо їхніх відносин [6; 8; 9].

5. Обставини народження дитини. Якщо батьки вважають свою дитину беззахисною, занадто ніжною та непристосованою, слід розглянути обставини, за яких народилася дитина. Часто страх втратити дитину, що може призвести до перекрученого сприйняття, може виникнути у батьків у випадках, таких як

довготривале лікування безпліддя, ЕКО, важка вагітність, ускладнені пологи та їхні наслідки, а також коли дитина перенесла серйозне захворювання у ранньому віці. Або ж навпаки – незапланована вагітність, невідповідність статі чи зовнішності дитини очікуваній, можуть викликати емоційне відкидання дитини батьками [4; 5; 6].

Зазначені аспекти, звісно, не охоплюють всю різноманітність факторів, що впливають на взаємодію батьків із дитиною. Проте, вони є достатніми для розуміння того, наскільки відносини між батьками та дитиною є складними і з яких різних складових вони формуються.

Висновки до розділу I

Сім'я виступає першим соціальним оточенням для дитини відразу після її народження. Сім'я впливає на різні аспекти життя суспільства. У її колі формуються генетичні та біологічні основи здоров'я, а також установки щодо його збереження. Сім'я визначає смаки і потреби, впливає на вибір професії та рівень духовних цінностей молодшого покоління.

У наш час сім'я розглядається як основний інститут для соціалізації дитини. Батьківство має соціокультурний характер і визначається системою норм і правил, які встановлені культурою і суспільством. Ці норми регулюють розподіл батьківських обов'язків з догляду та виховання дітей у сім'ї, а також встановлюють зміст ролей та моделі рольової поведінки.

Дослідження сімейних структур виявило, що тип організації сім'ї та її ефективність значною мірою залежать від рівня згуртованості, гнучкості та якості комунікації між членами, що було докладно описано в циркулярній моделі Д. Олсона. Ключові функції сім'ї, такі як репродуктивна, виховна, господарчо-побутова, регенеративна та функція культурного спілкування, створюють фундамент для задоволення потреб кожного члена та забезпечують стабільність у суспільстві, яке також залежить від успішного виконання цих функцій, як зазначає Л. Помиткіна та її співавтори. На думку Т. Демиденко та інших дослідників, зміни в суспільстві, такі як економічні труднощі, безробіття,

збільшення зайнятості або випадки розлуки через війну, суттєво впливають на здатність родини справлятися з власними завданнями і зберігати гармонійні стосунки між її членами, що може призводити до загострення конфліктів або посилення напруги. Важливо зазначити, що порушення функцій сім'ї може спричинити серйозні психологічні та соціальні труднощі, які не лише погіршують якість життя її членів, але й можуть стати причиною проблем у суспільстві загалом.

Відповідно до думки більшості дослідників, серед яких А. Маслоу, К. Роджерс, А. Рассел, Н. Кушнерчук та інші, одним з ключових факторів у розвитку та становленні особистості є батьківсько-дитячі стосунки. Один з основних напрямків у вивченні відносин між батьками та дітьми - це аналіз різних типів поведінки батьків та їх впливу на поведінку та розвиток дітей. Дослідження цього напрямку включають аналіз клімату емоційних відносин в сім'ї, рівень контролю та дисципліни, а також якості взаємовідносин та взаєморозуміння між батьками та дітьми. Інші дослідження спрямовані на вивчення впливу різних факторів на батьківсько-дитячі відносини, таких як національні та культурні особливості, гендерні ролі, економічний та соціальний статус сім'ї. Також велике значення має аналіз взаємозв'язку між батьківськими відносинами та психічним здоров'ям дітей, включаючи депресію та тривожність. Результати наукових досліджень, проведених А. Адлером та іншими дослідниками, дозволяють виділити чотири основні стилі виховання: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індиферентний.

Зазначені аспекти не вичерпують усіх факторів, які впливають на взаємодію між батьками та дитиною, але вони дозволяють зрозуміти, наскільки складні ці відносини та з яких різних елементів вони складаються.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ СІМ'Ї НА ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКІВ

2.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження є виявлення та дослідження впливу структури сім'ї на особливості батьківсько-дитячих стосунків.

Завданнями даного етапу дослідження є:

- На основі попереднього аналізу психологічної літератури вибрати методи і методики діагностики, спрямовані на вивчення структури сім'ї, а також особливостей батьківсько-дитячих стосунків, в тому числі і сімейного виховання, які відповідають цілям дослідження.
- Провести діагностичне опитування батьків для виявлення особливостей сімейного виховання та стосунків членів сім'ї.
- Проаналізувати результати емпіричного дослідження і перевірити наявність чи відсутність взаємозв'язку між структурою сім'ї та особливостями батьківсько-дитячих стосунків.

Для вивчення впливу структури сім'ї на особливості батьківсько-дитячих стосунків нами проведено емпіричне дослідження з використанням наступних методик:

- Опитувальник «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3 / Тест Олсона) [57],
- Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна [34],
- Методика «Стратегії сімейного виховання». (автор С. Степанова в модифікації І. Махоніної) [23],
- Авторська анкета щодо специфіки дитячо-батьківських стосунків.

Шкала сімейної адаптації та згуртованості (FACES-3) Д. Х. Олсон, Дж.Портнер та І. Лаві є одним з найбільш відомих стандартизованих

опитувальників, призначених для оцінки сімейної структури. Адаптація цього опитувальника Е.Г. Ейдемільером оцінює рівень згуртованості сім'ї за шістьма параметрами (емоційний зв'язок, сімейні кордони, прийняття рішень, час, друзі, інтереси та відпочинок) та рівень сімейної адаптації за чотирма параметрами (лідерство, контроль, дисципліна, правила й у сім'ї). Методика включає 20 тверджень, які учасник оцінює двічі, використовуючи п'ятибальну шкалу:

- майже ніколи - 1
- рідко - 2
- час від часу - 3
- часто - 4
- майже завжди - 5

Спершу учаснику пропонується оцінити реальний сімейне функціонування, а наступного разу - таке, яким учасник бажає його бачити.

Після обробки отриманих результатів результати дозволяють інтерпретувати тип структури сім'ї та рівень задоволеності сімейним життям. Тип сімейної системи визначається двома параметрами - оцінками за шкалами згуртованості (сума балів непарних тверджень) та сімейної адаптації (сума балів парних тверджень) відповідно до норм оцінок, стандартизованих на різних вибірках. Різниця між ідеальними і реальними оцінками за шкалами згуртованості й адаптації визначає ступінь задоволеності випробуваного сімейним життям. Наразі не існує емпіричних норм для визначення оцінки розбіжності ідеального і усвідомлюваного, але висока оцінка розбіжності вказує на низьке сімейне благополуччя [57].

Тест-опитувальник батьківського ставлення Варги-Століна складається з 61 твердження, на які батьки можуть відповісти стверджувально ("вірно" або "+") або заперечно ("невірно" або "-").

Тестові бали підраховуються сумою ствердних відповідей за наступними шкалами

- «Прийняття-відторгнення»,

- «Кооперація,
- «Симбіоз»,
- «Авторитарна гіперсоціалізація».
- «Маленький невдаха».

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

- Прийняття;
- Соціальна бажаність;
- Симбіоз;
- Гіперсоціалізація;
- Інфантилізація (інвалідизація) [34].

Методика «Стратегії сімейного виховання» авторства С. Степанова в модифікації І. Махоніної дозволяє батькам оцінити свою власну стратегію сімейного виховання [23]. Тест містить 10 питань, на кожне з яких пропонується 4 відповіді, які відповідають авторитетній, авторитарній, ліберальній та індіферентній стратегії сімейного виховання. Для кожного питання учасник має вибрати один з чотирьох варіантів відповіді, який найкраще відображає їхню думку щодо виховання. Більше перевага одного з чотирьох варіантів відповідає більш вираженому стилю виховання у сім'ї. Якщо серед відповідей не переважає одна категорія, то, ймовірно є випадок, коли сім'я має суперечливий стиль виховання, який характеризується відсутністю чітких принципів та залежить від зміни миттєвого настрою [23].

Останньою методикою дослідження впливу структури сім'ї на особливості батьківсько-дитячих стосунків є авторське анкетування, яке складається з питань для збору демографічних даних учасників та запитань про рівень задоволеності стосунками в сім'ї, кількості часу, проведеного разом, частотності конфліктності.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Розглянемо результати, отримані за методикою «Шкала сімейної адаптації та згуртованості» (FACES-3) Д. Олсона (Рис. 2.1). Зупинимося спочатку на

аналізі реальних сімей досліджуваних, враховуючи їх тип і структуру. Жодна з досліджуваних родин не має збалансованого типу, відповідно не демонструє високого рівня адаптації та згуртованості, які є важливими характеристиками гармонійної сім'ї. Більшість сімей (77,5%) належать до частково збалансованого типу, що свідчить про наявний гармонійний рівень лише за одним з показників – чи за адаптацією, чи за згуртованістю, тоді як інший структурний компонент сім'ї проявляється на дисфункціональному рівні. Значна частина сімей (22,5%) належить до незбалансованого типу, що вказує на серйозні труднощі в обох показниках - адаптації і згуртованості, що може призводити до проблем у взаємодії між членами родини. Такі сім'ї потребують більш глибокого психологічного втручання для гармонізації стосунків.

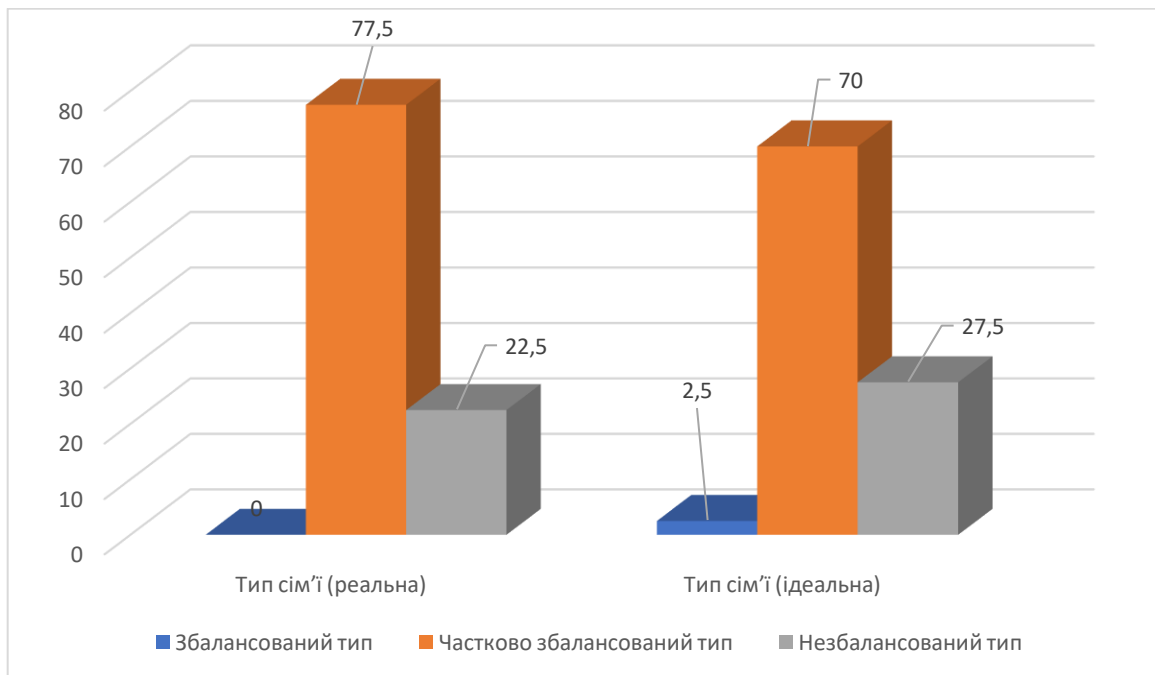

Рис.2.1. Типи сім'ї за функціональністю (реальна та ідеальна)

Якщо ж порівняти уявлення респондентів про реальну та ідеальну сім'ю, то в ідеальному варіанті сім'ї з'являється певний їх відсоток (2,5%), що вказує на прагнення досліджуваних покращити стосунки в сім'ї. При тому кількість незбалансованих сімей збільшується в ідеальному варіанті на 5% порівняно з реальним.

Зупинимося детальніше на характеристиках сімей респондентів з позиції їх показників за гнучкістю і згуртованістю. Спершу проаналізуємо особливості родин за гнучкістю (Рис.2.2). Д. Олсон розрізняв 4 рівні гнучкості (хаотичний,

гнучкий, структурований, ригідний), відповідно 2 з них адаптивного типу, а 2 – неадаптивного.

Відзначимо, що в даній вибірці більшість сімей (80%) належить до хаотичного типу, який є неадаптивним за характером. У таких родинах відсутня стабільна структура, правила постійно змінюються, а рольова поведінка є непередбачуваною. Сім'ї цього типу часто мають труднощі у вирішенні проблем, організації життя та прийнятті спільних рішень, а це в результаті може призводити до напруги у стосунках і психологічного дискомфорту у членів родини, особливо від цього страждають батьківсько-дитячі стосунки. Тому сім'ям, які належать до хаотичного типу, потрібна допомога у встановленні стабільних правил та ролей через різні психоедукаційні програми.

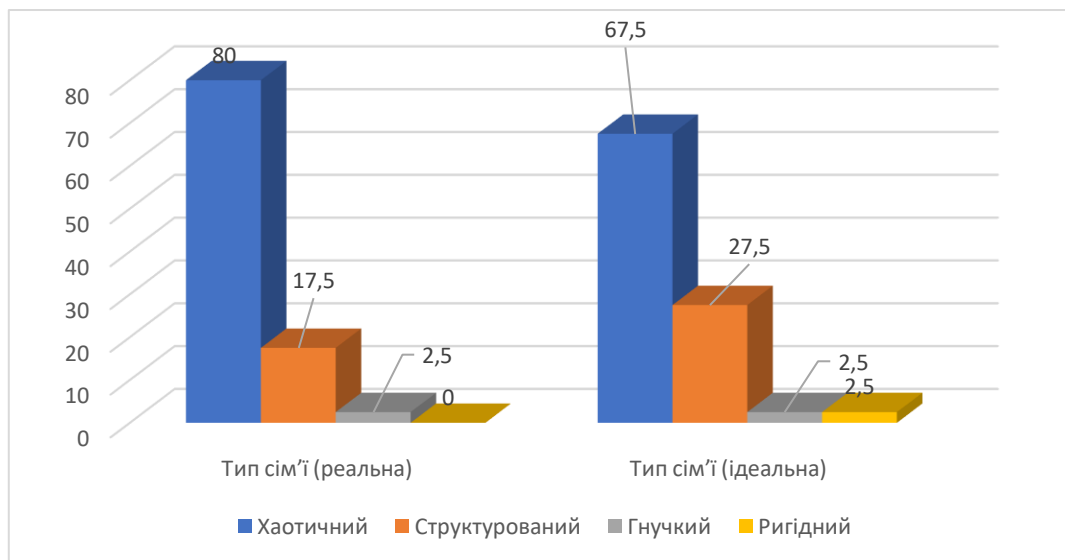

Рис.2.2. Уявлення респондентів про особливості реальної та ідеальної сім'ї за показником гнучкості

17,5% сімей є структурованими, вони мають чіткі, але не жорсткі правила, які забезпечують баланс у функціонуванні, і це дозволяє легко підтримувати порядок у сім'ї, водночас залишаючи місце для змін.

2,5% родин належать до гнучкого типу, який теж є адаптивним, бо дозволяє сім'ї легко пристосовуватися до нових умов та ефективно взаємодіяти. Жодна сім'я в даній вибірці не є ригідного типу.

Якщо ж звернутися до характеристики «ідеальної» сім'ї в очах респондентів за цим параметром, то теж спостерігаємо домінацію хаотичного

типу, але вже менш виражену (67,5% порівняно з 80% в реальних сім'ях). Зменшення показників відбулося за рахунок прагнень досліджуваних мати сім'ю більш гнучкого типу – в даному випадку структурованого). Тому показники структурованого типу зросли на 10% до 27,5%, що вказує на усвідомлення частиною респондентів необхідності в стабільності та передбачуваності.

Частина сімей, які вважають гнучкий тип ідеальним, залишається незмінною (2,5%). Це вказує на низьку обізнаність респондентів про переваги адаптивності та гнучкості у побудові здорових сімейних стосунків, в тому числі і батьківсько-дитячих.

2,5% респондентів бачить власну ідеальну сім'ю ригідною, що може свідчити про бажання жорсткого порядку, що, ймовірно, зумовлено негативним досвідом або нестачею стабільності в реальних сім'ях.

Таким чином, для покращення сімейних, в тому числі батьківсько-дитячих стосунків, необхідно підвищувати обізнаність сімей про переваги структурованого та гнучкого типів. Потрібно стимулювати навички адаптації та емоційної регуляції через тренінги та консультування для гармонізації стосунків. Сім'ям із хаотичним типом гнучкості потрібна допомога у впровадженні стабільних, але не жорстких правил, щоб підвищити їх рівень адаптивності.

Розглянемо результати, отримані за показником згуртованості (Рис.2.3).

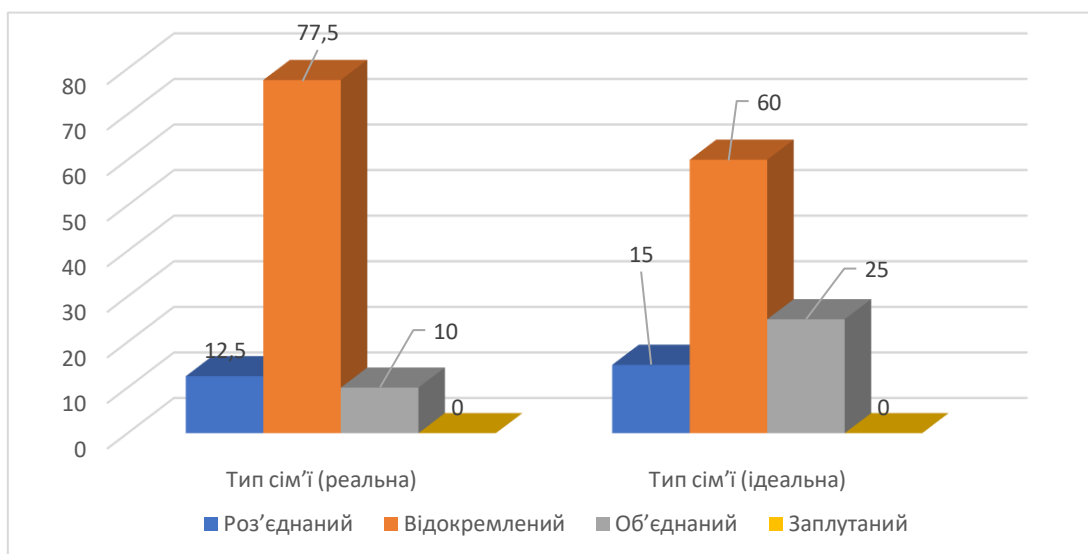

Рис.2.3. Уявлення респондентів про особливості реальної та ідеальної сім'ї за показником згуртованості

Д. Олсон розрізняв 4 рівні згуртованості (роз'єднаний, відокремлений, об'єднаний, заплутаний), відповідно 2 з них адаптивного типу, а 2 – неадаптивного.

Найбільше сімей належать до групи відокремлених, сепарованих (77,5%), вони підтримують помірну емоційну дистанцію, але також цінують індивідуальну автономію кожного члена родини. Спілкування та підтримка присутні, але не надто виражені. Цей рівень прояву за згуртованістю є адаптивним, хоча можна працювати над стратегіями в батьківсько-дитячих стосунках, спрямованих на посилення емоційного зв'язку, щоб запобігти роз'єднаності.

Сім'ї, які за параметром згуртованості є роз'єднаними, характеризуються дуже низьким рівнем емоційного зв'язку та взаємодії між членами. В даній вибірці таких є 12,5%, її члени, як правило, діють незалежно, з обмеженим спілкуванням, що негативно впливає на батьківсько-дитячі стосунки, посилює відчуття ізольованості, перешкоджає вирішенню проблем, взаємній підтримці та ефективній комунікації.

На жаль, лише 10% сімей належать до об'єданого типу, який є адаптивним, вони демонструють високий рівень емоційного зв'язку і взаємозалежність, надаючи перевагу спільному прийняттю рішень і взаємній підтримці.

Заплутані сім'ї відсутні в даній вибірці.

Порівняємо уявлення респондентів про те, якою вони б хотіли бачити свою сім'ю, її ідеальний варіант. Найбільше «ідеальних» сімей також належать до групи відокремлених, сепарованих (60%), але їх менше на 17,5%, ніж реальних. Ці зміни за рахунок того, що деякі респонденти прагнуть в ідеальному варіанті мати сім'ю об'єданого типу, теж адаптивну за функціональністю, а інші – обирають варіант неадаптивний – роз'єднаний, там де відокремленість членів сім'ї один від одного, їх сепарованість досягає максимуму.

Кількість об'єднаних сімей в «ідеальному» варіанті бачення респондентів зростає до 25% (на 15% більше), таким чином спостерігається тенденція у

частини респондентів мати тісніший емоційний зв'язок, бути згуртованішими, ніж є в реальності і прагнути до більш тісного зв'язку між членами родини.

На 2,5% збільшився тип роз'єднаних сімей в ідеальному варіанті, порівняно з реальним і становить 15%, таким чином деяким респондентам головним пріоритетом є незалежність, часто навіть ціною втрати зв'язку, близькості.

Таким чином, більшість сімей підтримують функціональні стосунки з помірними емоційними зв'язками, що свідчить про те, що вони цінують індивідуальну автономію при збереженні важливих сімейних зв'язків. Однак сім'ї цієї категорії можуть потребувати підтримки в розвитку глибших емоційних зв'язків між батьками і дітьми для підвищення стійкості та згуртованості, особливо під час війни. Необхідно звернути увагу на сім'ї роз'єданого типу, яким бракує емоційного зв'язку та взаємодії, що може призвести до відчуженості або ізоляції. Цім сім'ям можна рекомендувати психологічні консультації або участь у тренінгових програмах, спрямованих на налагодження тісніших стосунків та покращення сімейної динаміки.

Дослідивши структуру сімей досліджуваних звернемося до аналізу особливостей їх батьківсько-дитячих стосунків. Розглянемо результати діагностики за методикою «Стратегії сімейного виховання» С. Степанова в модифікації І. Махоніної (Табл.2.1).

Таблиця 2.1

Стратегії сімейного виховання

Стили сімейного виховання					
	Авторитетний	Авторитарний	Ліберальний	Індиферентний	Змішаний
Кількість	40%	10%	20%	22,5%	7,5%
у %					

У досліджуваній вибірці домінує авторитетний стиль виховання (40%), що є найбільш адаптивним, оскільки виховання базується на збалансованості вимогливості та підтримки. Батьки з таким стилем забезпечують дитині достатній рівень свободи, при цьому встановлюючи чіткі межі, що позитивно

впливає на батьківсько-дитячі стосунки, а також сприяє розвитку самостійності, емоційної стабільності та впевненості у дитини.

П'ята частина досліджуваних (22,5%) використовує у вихованні індіферентний стиль, який характеризується низьким рівнем емоційної залученості батьків, тому діти в таких сім'ях можуть відчувати себе покинутими або недооціненими, що сприяє формуванню низької самооцінки, появі труднощів з побудовою довірливих стосунків.

Ліберальний стиль властивий 20% респондентів, батьки надають дитині надмірну свободу при недостатньому контролі, часто уникають обмежень і правил, дозволяючи дитині робити власні вибори, до яких вона може бути неготовою і може призводити до труднощів у формуванні у дитини відповідальності та дисципліни. Діти з таких сімей можуть мати труднощі з прийняттям правил і соціальних норм.

В даній вибірці незначно представлені сім'ї, в яких використовують мами авторитарний стиль - 10%, що характеризується жорстким контролем, високою вимогливістю та низьким рівнем емоційної підтримки. В результаті застосування цього стилю може призводити до формування тривожності, страху перед помилками та низької самооцінки у дитини.

7,5% респондентам властивий змішаний стиль виховання, що створює непослідовність у підході батьків до виховання, може заплутувати дитину, ускладнюючи формування стабільних очікувань і навичок.

Таким чином, найвираженішим стилем у даній вибірці є авторитетний, який позитивно впливає на батьківсько-дитячі стосунки, але значна частина сімей демонструє менш адаптивні стилі (ліберальний, індіферентний, авторитарний), що може впливати на гармонійність стосунків та психічний розвиток дитини.

На якість батьківсько-дитячих стосунків впливає також батьківське ставлення, в такому контексті і проаналізуємо результати діагностики за тестом-опитувальником батьківського ставлення Варги-Століна (Рис.2.4).

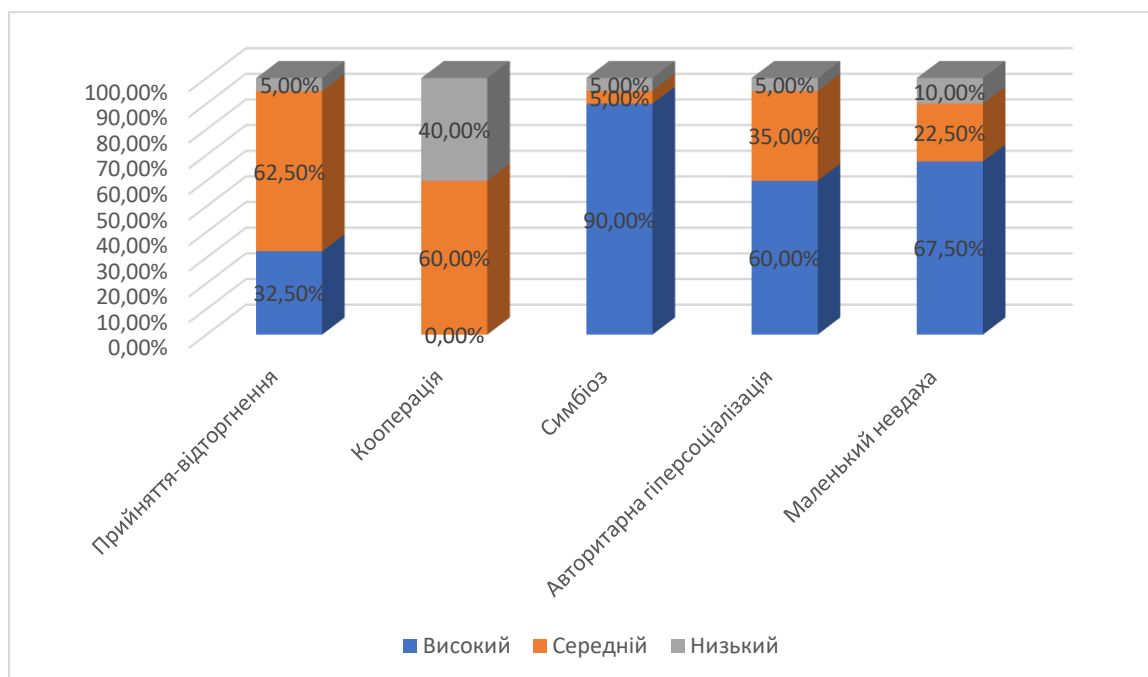

Рис.2.4. Специфіка батьківського ставлення до дітей

Більшість матерів (62,5%) має середній рівень вияву батьківського ставлення за шкалою «прийняття-відторгнення», що вказує на помірне емоційне прийняття дитини, але поряд з тим може свідчити про періодичні труднощі у батьківсько-дитячій взаємодії, недостатню емоційну включеність.

Третина матерів (32,5%) демонструє високий рівень за шкалою «Прийняття-відторгнення», що свідчить про довірливі, підтримуючі батьківсько-дитячі стосунки, вони приймають дитину такою, якою вона є, що в свою чергу сприяє гармонійному розвитку дитини та формуванню довіри у стосунках.

Низький рівень вияву за цією шкалою мають лише 5% матерів, але саме на їх батьківсько-дитячі взаємодії необхідно звернути особливу увагу, оскільки цей рівень свідчить про дистанціювання від дитини, її ігнорування.

Більшість досліджуваних (60%) мають середній рівень вияв за шкалою «Кооперація», що вказує на наявність спроб взаємодії з дитиною, але не в усіх ситуаціях у батьків виходить підтримувати дитину, бути емоційно включеними, не завжди вдається вибудувати стосунки на рівних. Високий рівень за цією шкалою відсутній, що свідчить про недостатню взаємодію між батьками і дітьми в дусі партнерства.

Викликає занепокоєння значна кількість (40%) респондентів, що мають низький рівень вияву за шкалою «Кооперація», це вказує на проблеми у

налагодженні співпраці з дитиною, емоційну віддаленість у стосунках. Ініціатива і самостійність дитини не враховується, підтримка майже не надається.

За шкалою «Симбіоз» в даній вибірці домінує високий рівень вияву (90% респондентів), що вказує на те, що більшість батьків демонструють надмірну емоційну включеність, відчують себе з дитиною цілим, прагнуть вберегти від труднощів і проблем, а це може обмежувати розвиток самостійності дитини. Можливо, такі показники є наслідком війни, як необхідний захисний механізм.

Середній рівень вияву за цією шкалою мають лише 5% досліджуваних, які демонструють збалансований рівень емоційної близькості, що дозволяє дитині зберігати певну автономність, що позитивно відображається на її розвитку.

5% респондентів мають низький рівень за шкалою «Симбіоз», що вказує на здатність батьків надавати достатній рівень самостійності та автономії.

На жаль, за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» більшість досліджуваних мають високий рівень її вияву (60%), що вказує на жорсткий, контрольований стиль виховання, від дитини вимагається беззастережного дотримання вимог, контролюються усі сфери життя дитини, її успіхи і невдачі.

35% респондентів мають середній вияву контролю дітей, можуть мати певну гнучкість частина батьків утримується у помірних межах контролю, поєднуючи його з певною гнучкістю, не нав'язують свою волю дитині, але поряд з тим в окремих випадках вимагають дотримуватися дисципліни і слухатися.

І лише 5% батьків мають низькі показники за цією шкалою, що свідчить про більш м'який підхід до виховання, надаючи дитині більше свободи, такі батьки можуть поставити себе на місце дитини, вони не нав'язують свою волю за будь-яку ціну, враховують думку дитини.

Більшість дорослих у вибірці (67,5%) мають високі показники за шкалою «Маленький невдаха», що свідчить про тенденцію до інфантилізації дитини, оскільки матері схильні бачити дитину меншою за її біологічний вік, непристосованою, не успішною, не здатною постояти за себе і протистояти негативним соціальним впливам. Інтереси, думки і захоплення дитини матерям здаються несерйозними, надто дитячими. Тому в роботі з цією категорією

досліджуваних необхідно працювати над підвищенням довіри до можливостей дитини.

22,5% респондентів-матерів мають середній рівень вияву за цією шкалою, що дозволяє їм поєднувати певний рівень опіку з довірою до можливостей дитини. Лише 10% матерів адекватно оцінюють можливості дитини, підтримують і хвалять.

Таким чином, для даної вибірки властива тенденція у стосунках з дитиною до симбіозу та авторитарності, оскільки більшість батьків демонструють надмірну емоційну прив'язаність і строгість у вихованні, що може обмежувати розвиток самостійності дитини та сприяти формуванню її залежності від дорослих. Крім того, досліджуваним матерям характерна недостатня кооперація між батьками та дітьми, а також надмірна тенденція до інфантилізації дитини, недостатня віри в її можливості.

Звернемося до аналізу результатів анкетування. Лише третина респондентів (30%) висловили повну задоволеність стосунками зі своїми дітьми (Рис.2.5), для цієї групи характерні позитивні взаємодії, довіра, низька конфліктність.

Найбільша частина респондентів (40%) висловила часткову задоволеність, що може свідчити про певні труднощі у взаємодії з дитиною, які не носять критичного характеру, але вимагають уваги.

20% досліджуваних є частково незадоволеними стосунками з дітьми, що може вказувати на наявність конфліктів, існуванні дистанції у стосунках або різного роду труднощів у спілкуванні.

І незадоволеними стосунками є 10% опитаних, що може свідчити про серйозні проблеми у взаємодії з дітьми, відсутність емоційного контакту, високий рівень недовіри та конфліктності.

Таким чином, необхідно звернути увагу на категорії матерів, які незадоволені стосунками з дітьми, або частково задоволені.

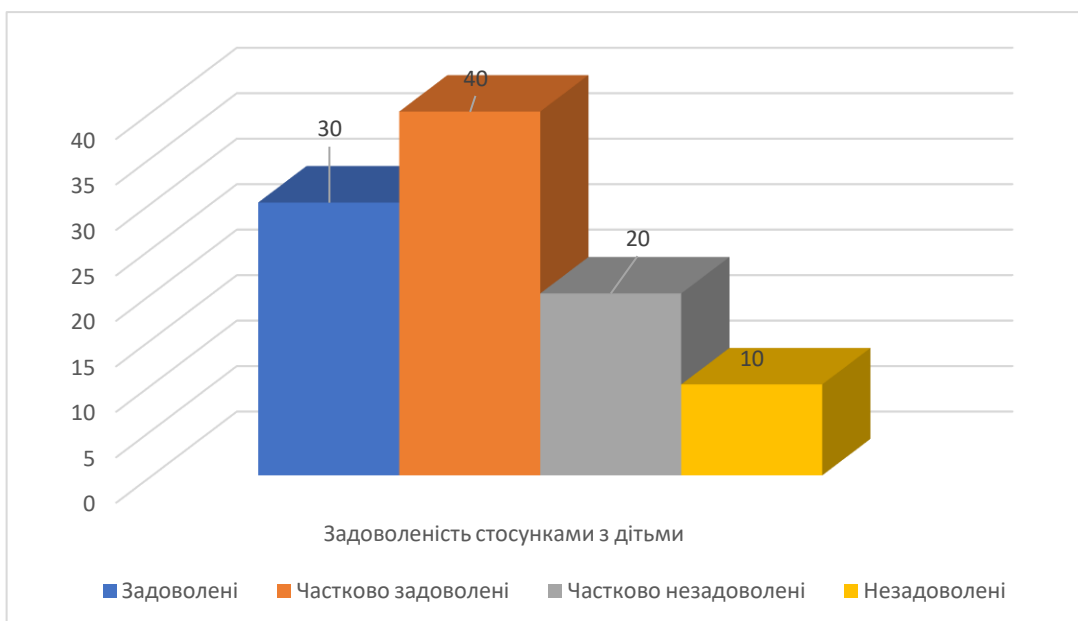

Рис.2.5. Рівні задоволеності стосунками з дітьми

За оцінкою більшості досліджуваних в їх сім'ях вихованням займаються однаковою мірою матері і батьки – 72,5%, що свідчить про наявність тенденції до більш рівноправного розподілу виховних функцій у сім'ях, а це може бути ознакою зміни традиційних сімейних ролей, усвідомленням важливості обома батьками їх участі у вихованні (Рис.2.6). Поряд з тим, такий значний відсоток може вказувати на бажання показати соціально бажану відповідь і тому може не відображати реальної картини в сім'ї. Тоді як 27,5% опитаних відзначили, що більшою мірою цим займається матір, що відображає більш традиційний розподіл ролей.

Хто бере участь у вихованні дитини/дітей?

40 відповідей

Рис. 2.6. Включеність батьків у виховання дитини

Якщо проаналізувати запитання, що стосується конфліктності, то можемо відзначити, що більшість опитаних 50% вказує на наявність конфліктів між дітьми 3-4 рази на тиждень, що свідчить про складні стосунки, невміння знаходити найбільш оптимальні стратегії поведінки в конфліктах (Рис.2.7).

20% досліджуваних вказують на наявність конфліктів кожного дня, що свідчить про значні труднощі у виховному процесі або в комунікації між батьками та дітьми, тому ця категорія батьків потребує особливої уваги щодо включення в корекційно-розвивальну програму.

Третина досліджуваних (30%) відзначає наявність конфліктів 1-2 рази на тиждень, що свідчить про більш збалансовані стосунки, проте не виключає періодичних труднощів у спілкуванні чи вихованні.

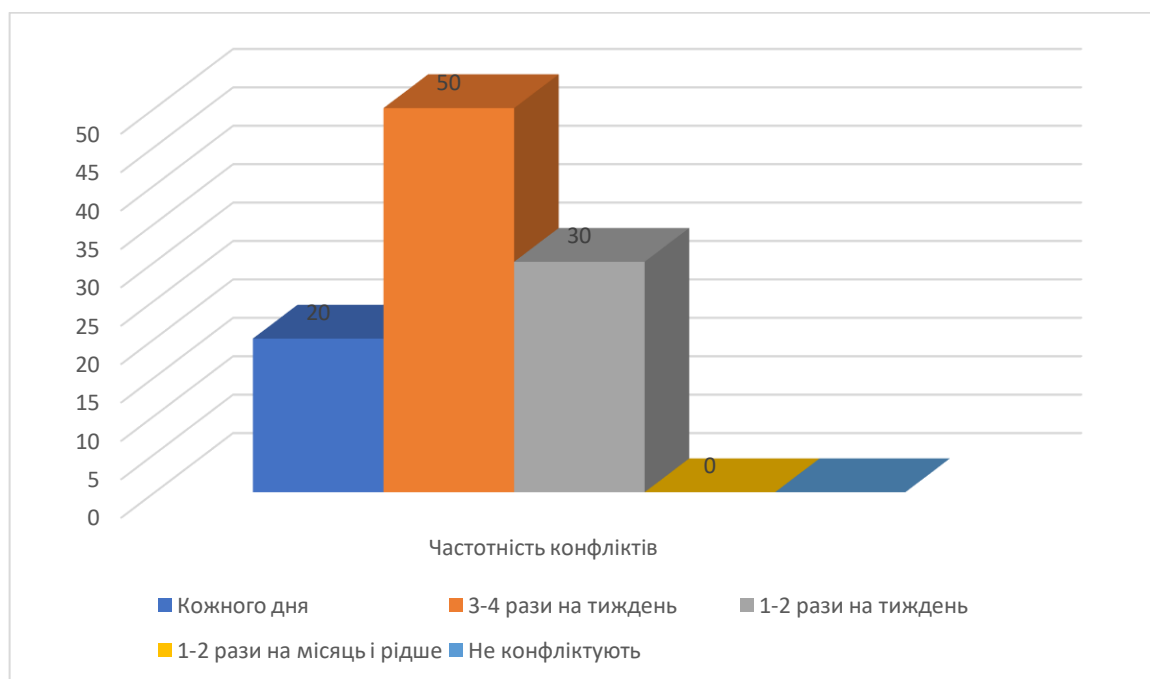

Рис.2.7. Частотність конфліктів між батьками і дітьми

В даній вибірці відсутні респонденти, в сім'ях яких конфлікти з дітьми відбуваються 1-2 рази на місяць і рідше, вказує на те, що для всіх досліджуваних конфлікти є регулярними, навіть якщо вони і мають меншу інтенсивній формі.

Крім того, жоден із респондентів не вказав на відсутність конфліктів, що є свідченням того, що конфлікти є невід'ємною частиною взаємодії у сім'ях між батьками та дітьми, але важливим є те, яку саме функцію вони виконують – конструктивну чи деструктивну.

За допомогою кореляційного аналізу і коефіцієнту Пірсона (була здійснена перевірка на нормальність розподілу за допомогою критерію Шапіро-Уїлка, що підтвердила його нормальність) перевіримо наявність взаємозв'язку між типом і структурою сім'ї й особливостями батьківсько-дитячих стосунків (Табл.2.2).

Таблиця 2.2

Результати кореляційного аналізу

Шкала	Тип сім'ї за функціональністю	Згуртованість	Гнучкість	Задоволеність стосунками з	Частотність конфліктів	Прийняття-відторгнення	Кооперація	Симбіоз	Авторитарна гіперсоціалізація	Маленький (-а) невдаха
Тип сім'ї за функціональністю	—									
Згуртованість	0,479**	—								
Гнучкість	0,354*	0,192	—							
Задоволеність стосунками з	0,778***	0,229	0,439**							
Частотність конфліктів	-0,761***	-0,37*	-0,486**	-0,857***						
Прийняття-відторгнення	0,161	0,122	0,055	0,134	-0,164	—				
Кооперація	0,08	0,347*	0,052	0,089	-0,032	0,394*	—			
Симбіоз	-0,043	0,055	-0,048	0,02	-0,046	0,155	0,198	—		
Авторитарна гіперсоціалізація	-0,134	-0,009	-0,068	-0,225	-0,024	0,007	0,025	0,135	—	
Маленький (-а) невдаха	-0,39*	-0,099	0,13	-0,2	0,257	-0,317*	-0,37*	0,269	0,121	—

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$; ** – рівень значущості $p \leq 0,01$; *** – рівень значущості $p \leq 0,001$.

Статистично значущий позитивний зв'язок типу сім'ї за функціональністю встановлений з шкалою гнучкості ($r=0,354, p \leq 0,05$) і згуртованості

($r=0,479, p \leq 0,01$) як структурних компонентів сім'ї, а також шкалою задоволеністю стосунками ($r=0,778, p \leq 0,001$).

Негативний зв'язок між типом сім'ї за функціональністю встановлений із частотністю конфліктів ($r=-0,761, p \leq 0,001$), що свідчить про те, що більш функціональні сім'ї мають меншу частотність конфліктів. А також подібний зв'язок існує і зі різновидом батьківського ставлення «Маленький невдаха» ($r=-0,39, p \leq 0,05$), що вказує на те, чим функціональніша за типом сім'я, тим менше батьки інфантилізують дитину і більше вірять в її можливості.

Так само статистично достовірний негативний зв'язок встановлений між частотністю конфліктів і гнучкістю ($r=-0,486, p \leq 0,01$) і згуртованістю ($r=-0,37, p \leq 0,05$) як структурними показниками сім'ї. Таким чином, у згуртованіших і гнучкіших за структурою сім'ях менше виникає конфліктів, що напряму впливає на якість батьківсько-дитячих стосунків. Таким чином, досягаючи достатнього рівня гнучкості і згуртованості у сім'ях ми можемо знижувати частотність їх конфліктів.

Між згуртованістю сім'ї і кооперацією як різновидом батьківського ставлення виховання існує значимий позитивний зв'язок ($r=0,347, p \leq 0,05$). Таким чином, згуртовані сім'ї частіше демонструють співпрацю між її членами, в тому числі і між батьками і дітьми.

Гнучкість статистично значимо позитивно корелює із задоволеністю стосунками ($r=0,439, p \leq 0,01$), тому здатність сімей до адаптації сприяє їх задоволеності стосунками, в тому числі і в системі «батьки-діти».

Крім того, встановлена значима кореляція між шкалою «Маленький невдаха» і шкалами «Прийняття-відторгнення» ($r=-0,317, p \leq 0,05$) та кооперацією ($r=-0,37, p \leq 0,05$). Таким чином, чим вище показники прийняття і кооперації, тим менше батьки не вірять в сили і можливості дитини, не ставляться до неї як до невдахи, і, навпаки, чим нижчі показники за цими шкалами, тим більше зростають показники за шкалою «Маленький невдаха».

Таким чином, можемо відзначити що структура сім'ї впливає на особливості стосунків між батьками і дітьми, а отримані результати емпіричного

дослідження, в тому числі і кореляційного аналізу дозволять вибудувати більш ефективну корекційно-розвивальну програму з гармонізації стосунків в системі «батьки-діти».

Висновки до розділу II

Більшість сімей демонструють частково гармонійну структуру з нерівномірним розвитком згуртованості та гнучкості. Реальні сім'ї часто хаотичні та емоційно недостатньо залучені, тоді як уявлення респондентів про ідеальні сім'ї свідчать про прагнення до більшої структурованості та гармонії.

Згуртованість у сім'ях характеризується помірною емоційною дистанцією, яка забезпечує функціональність, але вказує на недостатню підтримку та довіру.

У вихованні переважає авторитетний стиль, який сприяє довірливим стосункам, однак значна частина батьків надає перевагу менш адаптивним стилям, що негативно впливає на самостійність дитини та якість стосунків.

Батьківське ставлення часто проявляється через симбіоз, що обмежує розвиток дитини, та інфантилізацію, яка знижує довіру до її можливостей.

Недостатня кооперація і часті конфлікти свідчать про труднощі у взаємодії та відсутність навичок конструктивного вирішення проблем, що впливає на загальну задоволеність стосунками.

Кореляційний аналіз підтвердив, що функціональніші, згуртованіші та гнучкіші сім'ї мають менше конфліктів, кращу кооперацію та вищу задоволеність стосунками. Натомість нефункціональні структури пов'язані з частішими конфліктами, надмірним контролем і обмеженням автономії дитини.

Результати вказують на потребу впровадження психокорекційних програм для гармонізації стосунків, розвитку адаптивних стратегій виховання, посилення емоційного зв'язку та навичок управління конфліктами.

РОЗДІЛ III

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА З ГАРМОНІЗАЦІЇ СТОСУНКІВ В СИСТЕМІ «БАТЬКИ-ДІТИ»

3.1. Методологічні основи гармонізації батьківсько-дитячих стосунків

Останні дослідження у сфері психологічної допомоги батькам і дітям свідчать про зростання інтересу до інтервенцій, спрямованих на зміцнення сімейних зв'язків, запобігання кризовим ситуаціям та формування стійких емоційних і соціальних навичок у дітей. Дослідження Л. Дункана, Дж. Коутсворта і М. Грінберга, підкреслює важливість усвідомленого батьківства, що базується на практиках майндфулнес, та значно покращує взаємодію між батьками й дітьми [49]. У цій літературі особливий акцент робиться на тренінгових програмах досліджень А. Дж. Уркіса, С. Тіммера, К. Л. Кампфера і С. Магальянса, що використовують когнітивно-поведінкові техніки для розвитку комунікації та вирішення конфліктів у сім'ї [44]. Українські джерела, такі як дослідження Л. А. Найдьонові та Г. В. Марченко, фокусуються на сімейній психокорекції та корекції акцентуацій характеру підлітків за допомогою арт-терапії та групової психотерапії [21]. Окрім цього, особлива увага приділяється психоедукаційним ресурсам для самопомоги в працях від Всесвітньої організації охорони здоров'я для України, ГО Save the Children, а також представництва Червоного Хреста, відділу психологічної підтримки [2; 10; 26; 28]. Дані посібники підвищують обізнаність батьків у питаннях емоційного та соціального розвитку дітей.

Сімейна психокорекція є комплексом заходів, що сприяють гармонізації особистісної структури та сімейних взаємин. Л. А. Найдьонова та Г. В. Марченко вважають, що ця методика, особливо за допомогою арт-терапії, може допомогти в опрацюванні психотравмуючих ситуацій на символічному рівні [21]. Використання таких технік, як ізотерапія, музикотерапія, танцювальна терапія, казкотерапія та драма-терапія, дозволяє учасникам відреагувати на негативний

емоційний досвід через творчість і, таким чином, змінити своє ставлення до себе та оточення [21, 149]. Дослідники підкреслюють, що ці методи стимулюють розвиток інтроспекції, рефлексії та емпатії, що є ключовими для покращення як внутрішнього стану особистості, так і її взаємодії з родиною [21, с. 150].

Модель усвідомленого батьківства, запропонована Л. Дункан та співавторами, базується на п'яти вимірах, які допомагають батькам краще розуміти та взаємодіяти зі своїми дітьми — слухання з повною увагою, безосудне прийняття себе та дитини, емоційне усвідомлення себе та дитини, саморегуляція у батьківських стосунках та співчуття до себе та дитини [49]. Відповідно до даної моделі, батьки, які можуть усвідомлювати та приймати потреби своєї дитини згідно п'яти принципів, можуть створити сімейний контекст, який забезпечує більш тривале задоволення та насолоду у стосунках між батьками та дитиною та уникати неадаптивної батьківської поведінки. Використання майндфулнес-технік у батьківстві стає все більш популярним у західних країнах, оскільки воно створює середовище взаємної підтримки й розвитку всередині сім'ї.

Тренінгові програми для батьків стають важливим інструментом профілактики та втручання у сфері покращення батьківсько-дитячих стосунків. А. Твум-Анті, П. Джефферіс і М. Ангар відзначають, що ці програми допомагають батькам підвищити свою самоефективність, покращити емоційний стан і впевненість у своїх навичках - факторів які є основними в творенні батьківсько-дитячих стосунків [64]. Одну з таких програм пропонують К. Кампфер і С. Магальєс – це програма зміцнення сімей, яка включає структуровані сесії для навчання як батьків, так і дітей [54]. У першій фазі цієї програми, що триває 10-14 тижнів, батьки та діти беруть участь у окремих сесіях. Діти вивчають техніки управління емоціями, стратегії протидії негативному впливу однолітків, вирішення проблем і розвиток ефективної комунікації. Батьки, у свою чергу, вивчають методи покращення комунікації, встановлення меж, організації сімейного часу та застосування дисципліни без насильства. Після завершення навчання кожна група об'єднується для спільних сесій, де

вони практикують навички, здобуті під час окремих занять, через різноманітні вправи, що допомагають зміцнити родинні зв'язки [54].

Програма терапії взаємодії батьків і дітей є ще однією ефективною методикою, спрямованою на покращення стосунків у сім'ї [44]. За словами А. Дж. Уркіса та співавторів, терапія складається з двох етапів: перший зосереджений на взаємодії з дитиною, а другий — на взаємодії з батьками, де кожен з етапів триває 7-10 сесій. У першій фазі батьки навчаються помічати позитивні дії своїх дітей під час гри та заохочувати їх, що допомагає зміцнити їхню самооцінку. У другій фазі батьки вчаться давати чіткі та ефективні вказівки своїм дітям, зменшуючи кількість конфліктів у взаємодії [44]. Перевагою цієї програми є активна участь терапевта, який надає зворотний зв'язок у процесі індивідуальних коучинг-сесій.

Важливим аспектом покращення батьківсько-дитячих стосунків є використання психоедукаційних ресурсів для батьків і дітей. Один з таких ресурсів – програма «Позитивне батьківство» від ГО Save the Children, яка спрямована на покращення взаємодії між батьками та дітьми. Вона навчає батьків емоційно підтримувати дітей, ефективно спілкуватися та розвивати навички вирішення проблем. Темі зустрічей охоплюють питання дитячих прав, емоційної регуляції, психосоціального благополуччя та безпечного виховання в кризових ситуаціях. Програма акцентує увагу на ненасильницькій дисципліні, стимулюванні позитивної поведінки через похвалу та навчання, як реагувати на стрес у дітей [26]. В іншому посібнику, адаптованому до кризи в Україні, зосереджується увага на техніках усвідомленості, таких як зосередження на теперішньому моменті, підтримка близьких та самодопомога через встановлення малих цілей. Нарешті, в довіднику «Важливі навички в періоди стресу» акцентується увага на важливості турботи про власне благополуччя та міжособистісному спілкуванні для допомоги іншим. В ньому пропонуються практичні техніки для надання допомоги тим, хто переживає стрес, навчаючи основних принципів емоційної регуляції та психоосвіти. Крім того, вчить

підтримувати себе в повсякденному житті, надаючи поради для турботи про людей у стресових ситуаціях [10].

Таким чином, на основі аналізу зарубіжної та української психологічної літератури можна зробити висновок, що ефективні інтервенції, такі як сімейна психокорекція, усвідомлене батьківство, тренінгові програми та використання психоедукаційних ресурсів, відіграють важливу роль у зміцненні сімейних стосунків і розвитку здорового середовища для дітей.

3.2. Корекційно-розвивальна програма з гармонізації батьківсько-дитячих стосунків

З урахуванням опрацьованих теоретико-методологічних джерел нами була розроблена корекційно-розвивальна програма з гармонізації батьківсько-дитячих стосунків, котра базується на інтеграції підходів, що довели свою ефективність у психологічній підтримці сімей. Вона ґрунтується на концепції усвідомленого батьківства, ідеях когнітивно-поведінкового підходу, теорії прив'язаності та ін. Ідеї підходу усвідомленого батьківства допомагають зосередитися на уважному слуханні, емоційному усвідомленні та співчутті, допомагає батькам краще розуміти потреби своїх дітей, знижуючи конфліктність і підвищуючи емоційну безпеку в сім'ї. У програмі використовуються методи майндфулнес, техніки для покращення комунікації та подолання конфліктів, арт-терапевтичні техніки, прийоми психоедукації для підтримки емоційного розвитку тощо, що створює умови для формування стійких зв'язків, навичок емоційної підтримки, забезпечення здорового емоційного середовища в сім'ї.

Дана корекційно-розвивальна програма складається з 10 занять тривалістю по 2 години і частотністю зустрічей раз на тиждень, загальною кількістю – 20 годин.

Її було апробовано на базі Криворізького міського центру соціальних служб протягом березня-травня 2024 року (10 тижнів). До участі у програмі було залучено 10 респондентів із загальної вибірки дослідження, які висловили

бажання взяти участь. Після завершення програми було проведено повторне діагностичне дослідження з метою визначення її ефективності.

Зупинимося на детальній характеристиці розробленої корекційно-розвивальної програми (Табл.3.1). Кожне заняття має певну структуру: вступна частина (10-15 хв), яка передбачає налаштування на роботу в групі, збір очікувань від зустрічі, виконання вправ, що сприяють активізації учасників; основна частина (60-70 хв) передбачає роботу з певної теми, виконання практичних вправ або рольових ігор, проведення дискусій та міні-лекцій тощо; заключна частина, яка включає рефлексію (15-20 хв), в ході якої відбувається зворотний зв'язок, підводяться підсумки заняття (10-15 хв), а також згідно з планом занять пропонується за необхідності домашнє завдання.

Таблиця 3.1

Корекційно-розвивальна програма «Гармонія стосунків»

№	Тема	Мета	Зміст роботи
	Вступне заняття-знайомство	Познайомити учасників з програмою, створити атмосферу довіри та відкритості	Знайомство, вправа «Мое бачення гармонійних стосунків між батьками і дітьми», обговорення очікувань
	Ненасильницьке спілкування: спілкуємося без конфліктів	Ознайомити учасників з принципами ненасильницького спілкування за М. Розенбергом, сприяти розвитку умінь конструктивного спілкування, що сприяє запобіганню конфліктів та поглибленню взаєморозуміння	Міні-лекція «Ненасильницьке спілкування (НС), його принципи», Вправа «Чотири кроки НС», техніка «Я-повідомлення»
	Стилі виховання та їхній вплив на дитину	Ознайомити з основними стилями виховання, допомогти батькам усвідомити свій стиль та його вплив на дитину	Міні-лекція про стилі виховання, діагностика власного стилю, обговорення переваг та обмежень кожного стилю виховання, вправа «Мій стиль виховання»

	Особисті та сімейні кордони	Ознайомити учасників із поняттям особистих і сімейних кордонів, допомогти усвідомити їх важливість для здорових стосунків у родині та сприяти формуванню навички встановлення і дотримання особистих кордонів	Психоедукація «Особисті та сімейні кордони», вправа «Мої кордони», вправа «Коло сімейних кордонів», групова робота «Як встановлювати власні та поважати особисті кордони інших»
	Роль емоцій у батьківсько-дитячих стосунках	Сприяти розвитку емоційної компетентності батьків і розвивати їх вміння надавати емоційну підтримку дитині	Групове обговорення «Як розуміти емоції дитини», вправа «Емоційна шкала», вправи на емоційне прийняття
	Майндфулнес-практики в батьківстві	Створити умови для формування навички усвідомленої присутності, здатність бути в моменті, в контакт з собою і з іншими близькими	Практика дихальних технік, вправа «Момент усвідомлення», вправи на заземлення, вправи «тут і тепер»
	Альтернативи покаранням: Стратегії позитивної дисципліни	Надати батькам альтернативи покарань, навчити методів ненасильницького виховання і стратегіям позитивної дисципліни	Техніки конструктивного вирішення конфліктів, методика «Позитивний зворотний зв'язок», гра «Вибір без покарань»
	Спільні цілі та сімейні традиції	Направити фокус уваги на продукування спільних цілей в сім'ї, на важливість для батьківсько-дитячих стосунків формування сімейних традицій	Вправа «Наше сімейне дерево», створення сімейного девізу, обговорення значущих сімейних ритуалів та традицій
	Батьківська підтримка	Сприяти усвідомленню важливості батьківської підтримки у житті дитини, навчити батьків ефективним методам надання емоційної та практичної підтримки, розвивати навички активного слухання та емпатії.	Вправа «Слова підтримки», Техніка «Позитивне дзеркало», вправа «Як корисно хвалити дитину», рольова гра «Емоційний місток»

	Заключне заняття	Підсумувати результати участі в програмі, групова рефлексія	Рефлексія, обговорення змін у стосунках, вправи на подальше планування, формування цілей і дій для підтримки гармонії в дитячо-батьківських стосунках
--	------------------	---	---

Якщо звернутися до характеристики окремих занять програми, то необхідно розставити важливі акценти.

На першому занятті, метою якого є знайомство з програмою, ведучому, тренеру важливо створити атмосферу довіри, відкритості та зацікавленості. Це допоможе учасникам відчувати себе комфортно та налаштуватися на подальшу роботу в групі. Також необхідно ознайомити групу з програмою та її основними цілями, підкреслити практичний характер занять та їхню спрямованість на гармонізацію стосунків між батьками та дітьми.

Важливо надати можливість учасникам поділитися власними очікуваннями від участі в програмі.

Використання вправи «Моє бачення гармонійних стосунків між батьками і дітьми» створює можливість для відображення бачення гармонійних стосунків із дітьми кожного учасника. Необхідно уникати оцінок від інших учасників щодо висловлювань одне одного.

Під час другого заняття «Ненасильницьке спілкування: спілкуємося без конфліктів» важливим є коротко пояснити суть НС як методу спілкування, який допомагає висловлювати свої почуття і потреби без звинувачень та агресії; наголосити учасникам, що НС базується на чотирьох кроках: спостереження, почуття, потреби та прохання, і що цей підхід допомагає розвивати емпатію. В ході виконання вправи «Чотири кроки НС» учасники можуть тренуватися практикувати кожен з цих чотирьох кроків. Вони це роблять в межах конкретної проблемної ситуації, наприклад, дитина не слухається, не виконує прохання, засмучена чи роздратована), де повинні потренуватися використовувати ідеї Розенберга.

Техніка «Я-повідомлення» дозволяє учасникам навчитися по-іншому вибудовувати ситуацію спілкування, потренуватися перефразувати «Ти-повідомлення» в «Я-повідомлення». Наприклад, «Ти ніколи не слухаєш» можна змінити на «Я відчуваю розчарування, коли мене нечують».

Важливою є тема третього заняття «Стилі виховання та їхній вплив на дитину», оскільки стиль виховання є основою взаємодії з дитиною впливає на якість спілкування батьків і дітей, впливає на психічний розвиток дитини. Використання вправа «Вплив стилю виховання на дитину» дозволяє подивитися на конкретних ситуаціях, к різні стилі виховання можуть призвести до різних результатів у поведінці та емоційній сфері дитини.

В ході заняття №4 «Особисті та сімейні кордони» учасники мають змогу усвідомити їхню важливість для здорових стосунків між батьками і дітьми, для формування довіри.

Вправа «Коло сімейних кордонів» дозволяє батькам спробувати врахувати інтереси усіх членів сім'ї, в тому числі й дітей, визначити важливі правила, наприклад, повага до особистого простору, дотримання сімейних ритуалів тощо.

Важливим зі сторони тренера є спонукання учасників ділитися своїм досвідом у групі та обговорювати, які кордони в сім'ї вже існують та які ще потребують корекції. Можна запропонувати подискутувати з наступного проблемного запитання «Як ви плануєте встановлювати або поважати кордони у своїй родині?»

Заняття 5 на тему «Роль емоцій у батьківсько-дитячих стосунках» сприяє зміщенню фокусу уваги на роль емоції у стосунках з дітьми: як емоції впливають на поведінку, стосунки та психічне здоров'я дитини. Необхідно наголосити для учасників, що вміння батьків приймати емоції дитини допомагає їй учитися висловлювати свої емоції та почуття й знаходити підтримку у інших.

Використання вправи на емоційне прийняття «Я з тобою» сприяє розвитку в батьків-учасників уміння приймати емоції дитини без засудження, за допомогою підтримки та емпатії, зокрема і через розігрування конкретних ситуацій, наприклад, коли дитина засмучена, роздратована чи радіє, а батьки

використовують висловлювання, що називають емоцію чи почуття, а також що надають підтримку (наприклад, «Я бачу, як ти радієш» або «Мені прикро, що тобі зараз сумно»).

В ході заняття №6 «Майндфулнес-практики в батьківстві» батьки-учасники можуть практикувати усвідомленість, яка допомагає зменшити стрес та краще реагувати на поведінку дитини, не поспішати з оцінками або покараннями.

Заняття №7 присвячено важливій темі - «Альтернативи покаранням: стратегії позитивної дисципліни». Учасники під час заняття розбираються, чому покарання не завжди є ефективним способом виховання, тренер повинен пояснити принципи позитивної дисципліни: розуміння причин поведінки дитини, встановлення ясних правил, конструктивне керування емоціями. Батькам необхідно наголосити, що позитивна дисципліна вчить дитину відповідальності без страху.

У ході гри «Вибір без покарань» тренер пропонує батькам обрати кілька типових ситуацій, у яких вони зазвичай карають дитину, і разом знайти альтернативи, що можуть замінити покарання (наприклад, надання вибору, обговорення наслідків поведінки). Учасники вчаться шукати альтернативні способи корекції поведінки дитини у певній ситуації, наприклад: «Ти можеш самостійно скласти свої іграшки зараз або після вечері».

Під час заняття №8 на тему «Спільні цілі та сімейні традиції» учасники мають можливість подосліджувати значення спільних цінностей та цілей для гармонії в батьківсько-дитячих стосунках, визначити роль сімейних традицій в зміцненні зв'язків із дітьми, оскільки їх дотримання створює відчуття єдності.

Вправа «Наше сімейне дерево» дозволяє учасникам узагальнити і графічно представити важливі сімейні цінності або традиції. Важливим є отримання зворотного зв'язку від батьків, щодо того, які цінності та ритуали вони хотіли б розвивати у своїй родині. Їх теж можна додати до дерева після обговорення.

Актуальною темою в контексті гармонізації батьківсько-дитячих стосунків є тема заняття №9 - «Батьківська підтримка», в ході якого батьки мають

можливість усвідомити значення їхньої підтримки в житті дитини, навчитися ефективним способам психологічної підтримки, які сприяють формуванню довіри в стосунках, а також впевненості дитини у собі і своїх силах.

Вправа «Скринька підтримки» передбачає створення батьками карток з фразами, які виражають підтримку та віру в дитину. Ця вправа є важливою, оскільки висновки отримані в результаті, і створені матеріали допомагають формуванню позитивного емоційного зв'язку між батьками та дітьми. Використання регулярних позитивних повідомлень сприяє формуванню почуття цінності і значущості у дитини. Крім того, це якісний інструмент для емоційної підтримки на щодень, особливо в моменти, коли дитина може почуватися засмученою і потребує підбадьорення.

Десяте заняття є заключним і передбачає підсумовування результатів програми, проведення групової рефлексії, надання учасникам можливості висловити свої враження, зробити ревізію досягнень та сформуванню плану дій щодо подальшого гармонійного розвитку стосунків з дітьми.

У ході групової рефлексії учасники можуть поділитися своїми думками про програму, спираючись на допоміжні запитання: «Що було для вас найціннішим у цій програмі?», «Які навички і знання ви плануєте використовувати у повсякденному житті?», «Що змінилося у ваших стосунках з дітьми?»

Вправа «Планування майбутнього» передбачає створення короткого плану дій для подальшого розвитку стосунків з дітьми. План може включати конкретні завдання, наприклад, регулярне використання техніки «Я повідомлення», запровадження нової сімейної традиції або практика майндфулнес-підходу в спілкуванні.

В межах виконання вправи учасники можуть поділитися своїми планами з групою, що посилює зобов'язання їх дотримуватись.

Описані заняття були проведені з 10 мамами, які висловили бажання покращити стосунки з дітьми. Після проведення даної програми вони були

повторно продіагностовані, на результатах цього етапу діагностики ми і зупинимося детальніше.

Звернемося до аналізу тесту-опитувальника батьківського ставлення. Можна відзначити існування тенденції до підвищення показників прийняття та кооперації у спілкуванні мам з дітьми порівняно з первинним тестуванням, а також на зниження показників за шкалами «Симбіоз», «Авторитарна гіперсоціалізація», «Маленький невдаха», що вказує на зміни в якості спілкування (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка змін в батьківському ставленні до дитини (дітей) в експериментальній групі

Батьківське ставлення	Рівні вираженості, їх динаміка					
	Високий рівень до	Високий рівень після	Середній рівень до	Середній рівень після	Низький рівень до	Низький рівень після
Прийняття-відторгнення	30,00%	40,00%	60,00%	60,00%	10,00%	0,00%
Кооперація	0,00%	10,00%	60,00%	60,00%	40,00%	30,00%
Симбіоз	80,00%	50,00%	10,00%	30,00%	10,00%	20,00%
Авторитарна гіперсоціалізація	60,00%	40,00%	30,00%	40,00%	10,00%	20,00%
Маленький невдаха	60,00%	40,00%	40,00%	30,00%	0,00%	30,00%

Застосувавши коефіцієнт Стюдента для зв'язаних вибірок ($t=1,87$ при рівні значущості ($p \leq 0,05$)) було встановлено, що існують статистично достовірні відмінності між показниками батьківського ставлення до впровадження розробленої корекційно-розвивальної програми і після.

Крім того, повторне анкетування батьків продемонструвало зростання показника задоволеності стосунками з дитиною чи дітьми з 30% до 50% (Рис.3.1).

Також при повторному опитуванні не було виявлено мам, які незадоволені своїми стосунками з дітьми, хоча при первинній діагностиці цієї категорії було виявлено 10%.

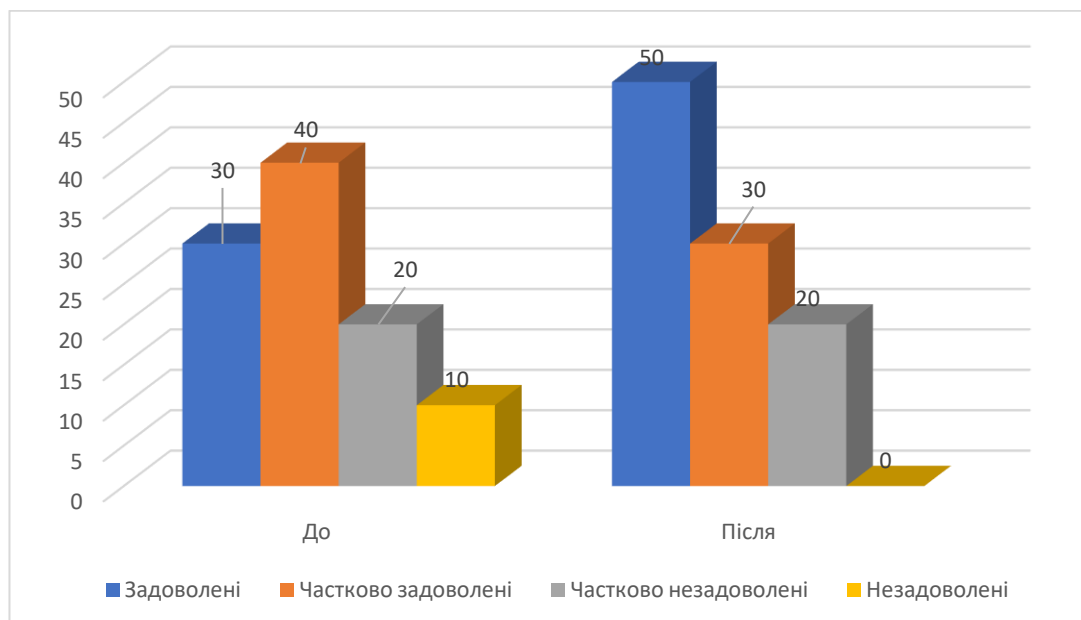

Рис.3.1. Динаміка змін в рівні задоволеності стосунками з дітьми

Досліджувані відзначили, що після участі в програмі стали більше часу проводити з дитиною (дітьми) – значно більше – 20%, трохи більше – 50%. І лише 30% учасників вказало, що змін ніяких не відбулося (Рис.3.2).

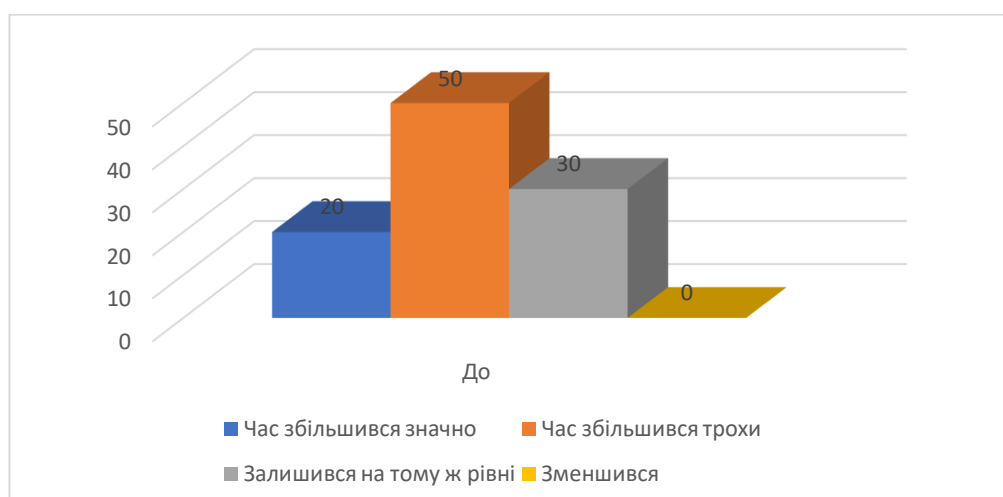

Рис. 3.2. Зміни у спільному проведенні часу з дитиною після участі в корекційно-розвивальній програмі

Крім того, були виявлені зміни в частотності конфліктів між батьками та дітьми до і після участі в даній програмі (Рис.3.3). Якщо на етапі первинної діагностики 20% респондентів відзначало наявність конфліктів кожного дня, то після участі – таких осіб не було вже виявлено.

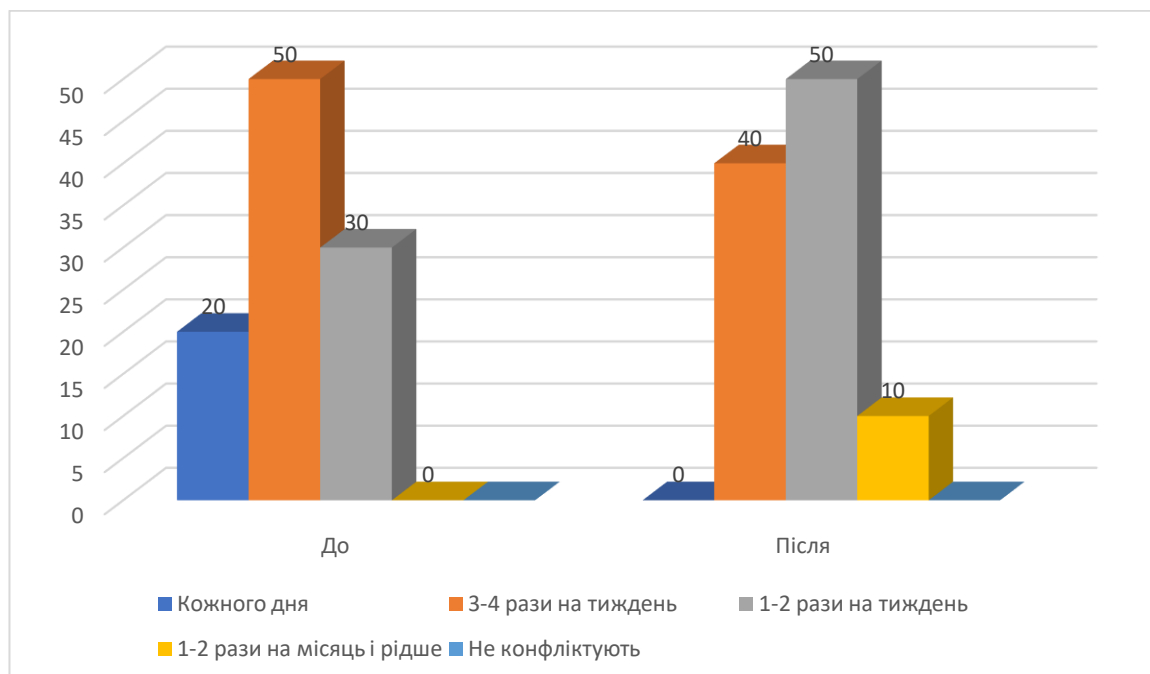

Рис. 3.3. Динаміка змін в частотності конфліктів з дитиною

Також зменшилася кількість сімей, в яких відбувались конфлікти з дітьми 3-4 рази на тиждень з 50% до 40%, а збільшилася кількість сімей, які конфліктують з дітьми лише 1-2 рази на тиждень з 30% до 50% за рахунок переходу в цю категорію тих сімей, в яких раніше конфлікти відбувались частіше.

Отже, враховуючи отримані дані повторної діагностики досліджуваних і використавши методи вторинного статистичного аналізу даних, ми прийшли до висновку щодо ефективності розробленої програми, яка може пропонуватися сім'ям з метою гармонізації батьківсько-дитячих стосунків з врахуванням особливостей структури сім'ї.

Висновки до розділу III

Встановлена роль сучасних методологічних підходів в гармонізації батьківсько-дитячих стосунків. Зокрема, когнітивно-поведінковий, системний,

інтегративний підходи довели свою ефективність у підтримці позитивної комунікації та зниженні рівня конфліктів у сім'ях и між батьками та дітьми.

Розроблена корекційно-розвивальна програма, спрямована на гармонізацію батьківсько-дитячих стосунків, базується на інтеграції вказаних підходів з використанням майндфулнес-технік, психоедукації, когнітивно-поведінкових технік та елементів арт-терапії. Програма зосереджується на розвитку емоційної компетентності, навичок конструктивного спілкування, розуміння особистісних і сімейних кордонів, а також на підтримці дитини.

Отримані результати повторної діагностики довели позитивний вплив програми на батьківське ставлення: покращилися показники прийняття та кооперації, а також знизилися показники авторитарної гіперсоціалізації. Також зафіксовано зростання задоволеності батьків стосунками з дітьми, збільшення часу, проведеного з дітьми, і зменшення частотності конфліктів у сім'ї.

Дана програма є ефективним інструментом підтримки для батьків, спрямованим на формування стійких та гармонійних стосунків із дітьми, що свідчить про її доцільність для використання у психологічній підтримці сімей.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що сім'я – це соціальна група, заснована на шлюбі, кровному спорідненні чи усиновленні, члени якої взаємопов'язані спільним побутом, економічними та емоційними зв'язками. Сім'я є основним соціальним середовищем, яке визначає фізичний, емоційний і соціальний розвиток дитини. Вона виступає важливим інститутом соціалізації, впливаючи на формування цінностей, установок і поведінкових моделей. Успішність функціонування сім'ї залежить від згуртованості, гнучкості та якості комунікації між її членами.

Батьківсько-дитячі стосунки – це система міжособистісної взаємодії між батьками та дітьми, яка формується на основі емоційних, соціальних, культурних та поведінкових зв'язків.

Визначено, що структура сім'ї – це організація взаємозв'язків і ролей між її членами, яка визначає їхню взаємодію та функціонування. Вона включає такі елементи, як кількість членів сім'ї, розподіл обов'язків, рівень емоційної залученості, гнучкість у прийнятті рішень, стиль виховання та якість комунікації.

Тип організації сім'ї та батьківські стилі мають значний вплив на розвиток дитини. Батьківсько-дитячі стосунки залежать від емоційного клімату, рівня контролю, дисципліни та взаєморозуміння між батьками та дітьми. Зміни в суспільстві, економічні виклики або кризи, як війна чи безробіття, можуть негативно впливати на сімейні функції, викликаючи конфлікти і посилення психологічної напруги.

Аналіз літератури визначає вирізняє чотири найпоширеніші батьківських стилів: авторитетний, авторитарний, ліберальний та індіферентний. Найбільш адаптивним вважається авторитетний стиль, оскільки він забезпечує баланс між підтримкою і контролем, що сприяє гармонійному розвитку дитини.

У результаті емпіричного дослідження було встановлено, що більшість сімей демонструють частково гармонійну структуру, що свідчить про нерівномірний розвиток таких показників, як згуртованість та гнучкість. Реальні сім'ї часто характеризуються хаотичністю у структурі та недостатньою

емоційною залученістю, тоді як ідеальні уявлення респондентів свідчать про прагнення до більш структурованої та гармонійної сім'ї.

Згуртованість сім'ї характеризується тенденцією до збереження помірної емоційної дистанції між батьками та дітьми, що забезпечує певний рівень функціональності. Однак відсутність тісного емоційного зв'язку в частини сімей може вказувати на недоліки у взаємній підтримці та довірі. Ідеальні уявлення респондентів демонструють прагнення до посилення емоційного зв'язку та тіснішої взаємодії.

Стратегії виховання також характеризуються значною варіативністю. Найбільш поширеним є адаптивний авторитетний стиль, який сприяє формуванню довірливих і підтримуючих стосунків. Водночас значна частина батьків надає перевагу менш адаптивним стилям, що може негативно впливати на розвиток самостійності та емоційної стабільності дитини, а також погіршує стосунки в системі «батьки-діти». Нерідко спостерігається тенденція до надмірного контролю чи, навпаки, емоційного відсторонення.

Батьківське ставлення виявляє високий рівень симбіозу, що може обмежувати розвиток самостійності дитини, а також тенденцію до інфантилізації, коли дитину вважають менш здатною, ніж вона є насправді. Це часто супроводжується недостатнім рівнем кооперації між батьками та дітьми.

Конфлікти є звичною частиною сімейного життя в досліджуваній вибірці, однак їхня частота і характер вказують на труднощі у взаємодії та недостатню розвиненість навичок конструктивного вирішення проблем. Це знижує загальну задоволеність стосунками в системі «батьки-діти».

Кореляційний аналіз підтвердив взаємозв'язок між структурними компонентами сім'ї та якістю батьківсько-дитячих стосунків. Функціональніші, згуртованіші та гнучкіші сім'ї демонструють нижчу частотність конфліктів, кращу кооперацію та вищий рівень задоволеності стосунками. Натомість нефункціональні структури сімей асоціюються з частішими конфліктами, схильністю до контролю та обмеження автономії дитини.

Отримані результати вказують на необхідність впровадження психокорекційних програм, спрямованих на гармонізацію сімейних стосунків, розвиток адаптивних стратегій виховання, посилення емоційного зв'язку та покращення навичок управління конфліктами.

Сучасні підходи до гармонізації батьківсько-дитячих стосунків акцентують на важливості ідей системного підходу, усвідомленого батьківства, використанні майндфулнес-практик, арт-терапевтичних методів та когнітивно-поведінкових технік. Дані інтервенції сприяють розвитку емпатії, покращенню комунікації, зниженню конфліктності та підвищенню емоційної підтримки у родині. Психоедукаційні ресурси також відіграють важливу роль у формуванні навичок самопомоги, емоційної регуляції та розвитку здорового сімейного середовища.

Була розроблена і апробована корекційно-розвивальна програма, яка базується на інтеграції ідей системного та когнітивно-поведінкового підходів, ідей усвідомленого батьківства, майндфулнес-практик та психоедукації. Вона включає 10 занять тривалістю по 2 години з частотністю проведення 1 раз на тиждень, сприяє зниженню конфліктності, покращенню комунікації та формуванню стійких емоційних зв'язків між батьками та дітьми. Проведена апробація програми на базі Криворізького міського центру соціальних служб протягом березня-травня 2024 року (10 тижнів) з залученням 10 респондентів із загальної вибірки дослідження, які висловили бажання взяти участь, показала її ефективність у підвищенні задоволеності батьків стосунками з дітьми, зменшенні частоти конфліктів та розвитку більш гармонійних форм взаємодії. Програма є адаптованою до сучасних викликів і може бути рекомендована для використання у психокорекційній роботі з сім'ями для гармонізації стосунків у системі «батьки-діти».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амджадін Л. Трансформаційні зміни інституту сім'ї та шлюбних відносин в українському суспільстві: гендерний аналіз. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007. №3. С.60-75.
2. Батьківство без стресу: тренінгова програма. Посібник для спеціалістів / уклад. Т. Журавель Л. Мельник, Г. Романюк та ін. Київ. 2022. 176 с.
3. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФО-П Макаренко. 2014. 360 с.
4. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. Київ : МАУП. 2001. 96 с.
5. Булгакова О. Ю., Азаркіна О. В. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських стосунків у психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). № 3. С 100-103.
6. Буніна Л. М. Врахування потреб дитини як основа усвідомленого батьківства. *Діти – батьки – сім'я*. 2005. Вип. 3. С. 9-16.
7. Вакулєнко С. М. Соціологія сім'ї: навчально-методичний посібник для викладачів та студентів. Харків: Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. 2003. 159 с.
8. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року/ Т. Ф. Алексеєнко [та ін.] ; ред. М. М. Ілляш, Т. М. Тележенко ; Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. Київ : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. 2002. 144 с.
9. Волошок О. В. Дисфункційна сім'я як чинник ризику виникнення порушень у сфері спрямованості особистості *Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика: матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції*. Київ. 2002. С. 76–81.
10. Всесвітня організація охорони здоров'я. Важливі навички в періоди стресу: ілюстроване керівництво. Європейський регіональний офіс Всесвітньої

організації охорони здоров'я. 2021. Режим доступу: <https://iris.who.int/handle/10665/339150>.

11. Гаркуша І. В., Кайко В. І. Проблема батьківсько-дитячих стосунків у психології. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. Вип.1. Том 2. С.12-16.

12. Говорун Т., Кікінеджи О. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 1999. 384 с.

13. Демиденко Т. М. Педагогічна позиція батьків у виховному процесі. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Сер. : Педагогіка, соціальна робота*. 2011. Вип. 22. С. 43–45.

14. Драмарецька Л. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини: Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених*. Київ. 2024. С.201-203.

15. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури. 2012. 424 с.

16. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї Харків : Видавництво «Новое слово». 2010. 238. с.

17. Кушнерчук М. Вплив батьківських сценаріїв на економічну свідомість. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 40-44.

18. Лазос Г. П. Дитячо-батьківські стосунки як фактор виникнення та прояву негативних переживань підлітків. *Вища освіта України. Психологічні науки: проблеми і здобутки*. Том II. №1. 2012. Тематичний вип. : «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 149–158.

19. Лазос Г. П. Робота з батьками як важливий аспект психокорекції негативних переживань підлітків у дитячо-батьківських стосунках. *Актуальні проблеми психології [Т.3 : Консультативна психологія і психотерапія] : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. : С. Д. Максименка, З. Г. Кісарчук. Київ : Видавництво ТОВ «Полігранд». 2011. Вип. 8 С. 119–132.*

20. Медіна Т. В. Соціологія сім'ї: Навчальний посібник. Чернівці: Рута. 2006. 56 с.
21. Найдьонова, Г, Марченко А. Взаємозв'язок стилю сімейного виховання з акцентуаціями характеру у підлітків та їх корекція. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені ВО Сухомлинського. Психологічні науки*. 2016. №1. С. 147-151.
22. Повалій. Л. В. Специфіка батьківсько-дитячих взаємин у сучасній сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2005. Кн. 1 (8). С. 287-292.
23. Повх В. І. Психологічні особливості реалізації сім'єю функції виховання дітей-першокласників : кваліфікаційна робота магістра : 053 Психологія; Хмельниц. нац. ун-т. Хмельницький. 2021. 79 с.
24. Позитивне батьківство: про підхід у вихованні та як він впливає на розвиток дитини: брошура / уклад. Пашко Наталя, Козлова Анна. Київ. Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 2024. 15 с.
25. Помиткіна Л. В., Злагодух В. В., Хімченко Н. С., Погорільська Н. І. Психологія сім'ї: навч. посіб. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк». 2010. 270 с.
26. Програма “Позитивне батьківство”. / уклад. ГО “Save the Children”. 2022. 35 с.
27. Рішко Л. І. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 23. С. 147-149.
28. Свистунова О., Січкарюк Д. Щоденник гарного самопочуття за 14 днів. URL: <https://pscentre.org/wp-content/uploads/2022/02/14-day-wellebing-diary-Ukrainian.pdf>
29. Седих К. В., Моргун В. Ф. Делінквентний підліток. Навч. посібник з психопрофілактики, діагностики та корекції протиправної поведінки підлітків для студ. психол., пед., соціальних, юридичних спеціальностей та інтернів-психіатрів. 3-е вид., доп. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2019. 272 с.

30. Степаненко О. В., Колодін Д. О. Щодо проблем кваліфікації домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 343–346.
31. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В. 2015. 136 с.
32. Титаренко Т. М., Кляпець О. Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин : науково-методичний посібник. Київ : Міленіум. 2007. 142 с.
33. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ : [ДЦССМ]. 2002. 132 с.
34. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навч. посіб. 2-ге вид., змін. та доповн. Луцьк: Вежа-Друк. 2021. 480 с.
35. Федоришин Г. М. Психологія становлення особистості у батьківській сім'ї: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2006. 168 с.
36. Халік О. О. Особливості образів батьківської та майбутньої сімейної системи у сучасних студентів жіночої статі та їх взаємозв'язок з рівнем перфекціонізму. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ, 2015. Додаток 2 до вип. 35, т. III (15) : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 207-214.
37. Цуркан Т. Г. Взаємини дитини і батьків як визначальний фактор впливу на формування особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 120-125.
38. Чалова Н.О. Дисфункціональні сім'ї: поняття та особливості їх створення *Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія*. 2013. Вип. 25. 584 с. С. 525-539.
39. Шевчук В. В., Тесленко М. М. Дитячо-батьківські стосунки в сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. *Габітус*. №21. 2021. С. 223–228 .

40. Шліппе А., Швайцер Й. Системна психотерапія та консультування. Львів ВНТЛ-Класика. 2004. 320 с.
41. Шувар Н. М., Петрик Н. Б. Розподіл подружніх ролей у дисфункційних сім'ях. *Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 липня 2022 р.)*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. С. 243-246.
42. Ярошук А. А. Поняття сім'ї та шлюбу як основа формування матримоніальних настанов у старших школярів. *Молодий вчений*. 2017. № 10. С. 737-741.
43. Ainsworth, M. D. S. Object Relations, Dependency, and Attachment: A Theoretical Review of the Infant-Mother Relationship. *Child Development*. 1969. 40(4). 969-1025.
44. Anthony J. Urquiza, Susan Timmer, Parent-Child Interaction Therapy: Enhancing Parent-Child Relationships, *Psychosocial Intervention*. 2012. Volume 21. Issue 2. P. 145-156.
45. Baumrind D. Current patterns of parental authority *Developmental Psychology*. 1971. 4(1, Pt.2), 1–103.
46. Baumrind D. Effective parenting during the early adolescent transition adolescence and adolescents in transition. *Family Transitions*. 1991. Vol. 1. pp. 111–163.
47. Baumrind D. Principles of Ethical Conduct in the Treatment of Subjects: Reaction to the Draft Report of the Committee on Ethical Standards in Psychological Research. *American Psychologist*. 1971. №26: 887–896.
48. Darling, N., Steinberg, L. Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*. 1993. 113(3). P.487-496.
49. Duncan, L.G., Coatsworth, J.D. & Greenberg, M.T. A Model of Mindful Parenting: Implications for Parent–Child Relationships and Prevention Research. *Clin Child Fam Psychol Rev*. 2009. 12. P. 255–270.

50. Fearon, R. P., & Roisman, G. I. Attachment theory: progress and future directions. *Current Opinion in Psychology*. 2017. №15. P. 131-136.
51. George, C., & Solomon, J. The development of caregiving: A comparison of attachment theory and psychoanalytic approaches to mothering. *Psychoanalytic Inquiry*. 1999. 19(4). 618-646.
52. Kirkcaldy B. Promoting psychological well-being in children and families. London: Palgrave Macmillan. 2015. 333 p.
53. Kopko K. Parenting styles and adoloscents. URL: <https://www.countrysideday.org/wp-content/uploads/2014/09/Parenting-Styles-and-Adolescents.pdf>
54. Kumpfer, K. L., & Magalhães, C. Strengthening Families Program: An Evidence-Based Family Intervention for Parents of High-Risk Children and Adolescents. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*. 2018. №27(3). P. 174–179.
55. Luborsky, L., & Barrett, M. S. The History and Empirical Status of Key Psychoanalytic Concepts. *Annual Review of Clinical Psychology*. 2006. 2(1). P. 1-19.
56. Martin, J. A., Block, M. E. Child-centeredness and parenting styles. *Developmental Review*. 1982. 2(3). P.163-184.
57. Olson, D. H., Portner, J., & Lavee, Y. “Faces III”: Family Adaptability & Cohesion Evaluation Scales, Family Social Science. St. Paul: University of Minnesota. 1985.
58. Olson D. H., Gorall D. M. FACES IV & the Circumplex Model. *Journal of Marital & Family Therapy*. 2011. Vol.3,1. C.64-80.
59. Pussell D. Parenting styles. American Psychological Association. 2017. URL: <https://www.apa.org/act/resources/fact-sheets/parenting-styles#:~:text=Authoritative,mature%20behavior%20of%20their%20children>
60. Rogers, C. *A way of being*. Houghton Mifflin. 1980 P. 116.
61. Russell, A., Mize, J., & Bissaker, K. Parent-child relationships. Blackwell handbook of childhood social development. 2002. 205-222.

62. Russell, A., Russell, G. Mothers' and fathers' explanations of observed interactions with their children. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 1988. 9(4). P. 421–440.

63. Selman, R. The growth of interpersonal understanding. New York: Academic Press. 1980.

64. Twum-Antwi, A., Jefferies, P., & Ungar, M. Promoting child and youth resilience by strengthening home and school environments: A literature review. *International Journal of School & Educational Psychology*. 2019. №8(2). P. 78–89.

65. Wargo E. Adolescents and risk: helping young people make better choices. URL: https://www.actforyouth.net/resources/rf/rf_risk_0907.pdf